

บทที่ 6

เงื่อนไขทางสังคมของการก่อตัวของการเคลื่อนไหวคัดค้าน โครงการเขื่อนในช่วงทศวรรษ 2520 – ครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 และผลสืบเนื่อง

ความนำ

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล มีลักษณะของ “ขบวนการทางสังคมแบบใหม่” แง่มุมสำคัญในการทำความเข้าใจการก่อตัวของขบวนการทางสังคมแบบใหม่ที่คัดค้านโครงการเขื่อนในช่วงทศวรรษ 2520 – ครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 อยู่ที่ว่า การปรากฏของการเคลื่อนไหวทางสังคมย่อมเกี่ยวข้องกับเงื่อนไขทางสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ไม่ว่าจะในแง่ที่ว่าเงื่อนไขทางสังคมมีส่วนในการกำหนดสร้างขบวนการทางสังคม หรือในแง่ที่ว่าขบวนการทางสังคมมีส่วนกำหนดสร้างเงื่อนไขทางสังคม

ในบทนี้จะพิจารณาและอธิบายเงื่อนไขทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูลในช่วงทศวรรษ 2520 – ครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 ว่าเงื่อนไขทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับขบวนการทางสังคมทั้ง 3 กรณี มีลักษณะอย่างไร หรือเงื่อนไขทางสังคมอย่างไรที่มีส่วนในการก่อตัวของขบวนการทางสังคมแบบใหม่ที่เคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อน

6.1 เงื่อนไขของการก่อตัวของการเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อน

1. ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กล่าวได้ว่า ปรากฏในฐานะปัญหาของสังคมหรือส่วนรวมอย่างชัดเจนในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2510 ดังเห็นอย่างเด่นชัดจากการเคลื่อนไหวก่อตั้งชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติและสภาพแวดล้อมในมหาวิทยาลัยแทบทุกแห่ง อันเป็นผลเกี่ยวเนื่องจากการเกิดกรณีแม่น้ำแม่กลองเน่าเสียในปี 2515 ทำให้เกิดกระแสความตระหนักถึงปัญหาอันเนื่องมาจากสภาพแวดล้อมที่ถูกทำลายและส่งผลเสียหายต่อการประกอบอาชีพของประชากรในเขตต่าง ๆ ที่แม่น้ำแม่กลองไหลผ่าน ตลอดจนกระแสความไม่พอใจต่อกรณีการนั่งเฮลิคอปเตอร์ล่าสัตว์ที่ทุ่งใหญ่นเรศวร เมื่อวันที่ 29 เมษายน 2516 ซึ่งเกิดอุบัติเหตุเฮลิคอปเตอร์ของทหารตกหลังจากบรรทุกนายทหารและตำรวจหลายนายกลับจากการล่าสัตว์ในเขตป่าสงวนใกล้พรมแดนไทยกับพม่า หรือการประชุมใหญ่ของนักศึกษาประชาชนเมื่อต้นปี 2518

เพื่อคัดค้านสัมปทานการสำรวจและการขุดแร่ในอ่าวไทยของบริษัทไทยแลนด์เอ็กพลอเรชั่น แอนด์ไมนิง หรือ เทมโก (TEMCO) ซึ่งได้กรรมสิทธิ์การสำรวจและขุดแร่ในอ่าวไทยเป็นเนื้อที่ 101,724 ไร่¹

ปรากฏการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงการรับรู้และกล่าวถึงปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในฐานะปัญหาของสังคมอย่างเป็นทางการในช่วงทศวรรษ 2510 ที่เด่นชัดได้แก่ พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2518 ซึ่งเป็นกฎหมายที่มีบทบัญญัติเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยให้มีการตั้งคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ เพื่อทำหน้าที่ดูแลเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชาติในภาพรวมทั้งหมดซึ่งต่างจากกฎหมายเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในช่วงก่อนหน้าที่มีบทบัญญัติเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในบางเรื่อง ซึ่งเกี่ยวข้องกับกิจกรรมหลักของหน่วยงานที่บังคับใช้กฎหมายนั้น ๆ พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2518 ได้กล่าวถึงปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในฐานะปัญหาของส่วนรวมหรือปัญหาของชาติ โดยชี้ว่าเหตุผลของการประกาศใช้พระราชบัญญัตินี้ที่มาจากสภาวะที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลายอย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดปัญหาดินเสีย น้ำเน่า อากาศเป็นพิษ ป่าไม้และต้นน้ำลำธารถูกทำลาย ทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ²

ผลต่อเนื่องจากการประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2518 คือ ในปี 2521 ได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัตินี้ดังกล่าว โดยประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2521 และในปี 2522 ได้มีการปรับปรุงแก้ไขพระราชบัญญัติ โดยประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมและ

---

¹ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, *นิเวศประวัติศาสตร์ : พรหมแดนความรู้* (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2545), หน้า 31; สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, "เหตุการณ์ 6 ตุลา เกิดขึ้นได้อย่างไร," ใน *อาชญากรรมรัฐในวิกฤตการเปลี่ยนแปลง*, ใจ อึ๊งภากรณ์, สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ และคณะ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการรับข้อมูลและสืบพยานเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519, 2544), หน้า 122-124; ปราวณี ชิตยาศ, "การอนุรักษ์ธรรมชาติกับการเมือง 14 ตุลาคม 2516," *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง* 8, 3 (ตุลาคม - ธันวาคม 2540): 81-82; การกล่าวถึงปีที่เกิดกรณีแม่น้ำแม่กลองเน่าเสียในหนังสือและบทความที่กล่าวมาทั้ง 3 ชิ้นไม่ตรงกัน โดยอรรถจักร์และปราวณีกล่าวไว้ตรงกันว่า ปี 2515 ขณะที่สุทธชัยกล่าวว่าปี 2516 ในที่นี้ผู้ศึกษาอาศัยหลักความสอดคล้องกันของงานเขียน 2 ชิ้น จึงระบุว่ากรณีแม่น้ำแม่กลองเน่าเกิดในปี 2515.

² โปรดดู "พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2518," *ราชกิจจานุเบกษา แผนกกฎหมาย* เล่ม 92 ตอนที่ 40 ฉบับพิเศษ (19 กุมภาพันธ์ 2518).

รักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2522 ซึ่งมีข้อสังเกตว่าคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติได้อาศัยอำนาจหน้าที่ที่แก้ไขเพิ่มเติมตามพระราชบัญญัติฉบับที่ 3 โดยจัดทำรายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อมของประเทศไทย เพื่อ “เป็นประโยชน์ต่อนักวิชาการ นักเรียน นักศึกษา และประชาชนทั่วไป”³

สาระของรายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อมของประเทศไทย โดยภาพรวมแล้ว กล่าวได้ว่าเป็นการนำเสนอสถานะปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในปีหนึ่งๆ รวมทั้งมีการเปรียบเทียบกับสถานการณ์ของปีก่อน ๆ ซึ่งชี้แนวโน้มถึงปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เพิ่มขึ้น ๆ ดังเห็นได้จากรายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อมของประเทศไทยปี พ.ศ. 2523 ที่ชี้ว่าทรัพยากรป่าไม้ของประเทศลดจำนวนลงเรื่อยๆ นับจากปี พ.ศ. 2504 ที่มีการประกาศพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ โดยพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่ได้รับการประกาศแล้วส่วนหนึ่งได้ถูกบุกรุกทำลาย อีกทั้งพื้นที่ป่าของประเทศยังถูกทำลายเนื่องจากการทำไร่เลื่อนลอยของชาวไทยภูเขา และการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจของประเทศ เช่น การสร้างเขื่อนเพื่อการชลประทานหรือพลังงานไฟฟ้า ด้านทรัพยากรอื่น ๆ เช่น ที่ดิน แหล่งน้ำ ทรัพยากรทางทะเล และแร่ธาตุ ก็อยู่ในภาวะเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว⁴

รายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อมของประเทศไทย พ.ศ. 2524 - 2525 ได้ชี้ว่าสถานการณ์สิ่งแวดล้อมของประเทศไทยในช่วงเวลานั้น พื้นที่ไม้ป่าของประเทศนับตั้งแต่ พ.ศ. 2516 - 2525 ลดลงตลอดเวลา ซึ่งมีผลกระทบต่อสภาพดินฟ้าอากาศ ทำให้เกิดอุทกภัย เกิดการชะล้างพังทลายของหน้าดิน โดยสาเหตุของการลดลงของป่าไม้มาจากการบุกรุกพื้นที่เพื่อทำไร่เลื่อนลอยของชาวไทยภูเขา ความต้องการที่ทำกินของชาวไทยพื้นราบ การลักลอบตัดไม้ทำลายป่า และการเข้าไปใช้ประโยชน์ของหน่วยราชการต่าง ๆ เช่นเดียวกับที่พบว่า สถานการณ์ด้านภาวะมลพิษในช่วงเวลานั้น มลพิษทางน้ำแทบจะไม่เปลี่ยนแปลงจากช่วงก่อน และภาวะความเสื่อมโทรมของทรัพยากรทางทะเลมีมากขึ้น⁵

³ รายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อมของประเทศไทย ประจำปี พ.ศ. 2523 (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการพลังงาน, 2524), หน้าคำนำ.

⁴ เรื่องเดียวกัน. (ส่วนที่เน้นโดยผู้ศึกษา)

⁵ รายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อมของประเทศไทย ประจำปี พ.ศ. 2524 - 2525 (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, 2527) (ส่วนที่เน้นโดยผู้ศึกษา).

อาจกล่าวโดยภาพรวมได้ว่า สถานการณ์สิ่งแวดล้อมของประเทศไทยที่มีการรายงานใน รายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อมของประเทศไทยในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2520 – ครึ่งแรกของ ทศวรรษ 2530 เป็นไปในทิศทางหรือแนวโน้มที่ชี้ถึงปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่ดำรงอยู่และเพิ่มขึ้นตามลำดับ ดังเห็นร่องรอยได้จากที่รายงานสถานการณ์ สิ่งแวดล้อมของประเทศไทย พ.ศ. 2530 - 2534 มีการกล่าวถึงวัตถุประสงค์ของรายงานที่จัดทำขึ้นว่า “เพื่อเผยแพร่ให้หน่วยงานของรัฐ เอกชน และประชาชนทั่วไปได้ทราบถึงสถานการณ์สิ่งแวดล้อมที่ เปลี่ยนแปลงไป ตลอดจนผลกระทบที่เกิดขึ้นจากปัญหาความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม”⁶ และ สารของรายงานดังกล่าวที่ชี้ว่าพื้นที่ป่าไม้ของประเทศลดลงอย่างรวดเร็วจากในช่วงปี พ.ศ. 2521 - 2531 กล่าวคือพื้นที่ป่าไม้ลดลงจากประมาณ 109.5 ล้านไร่ เป็น 89 ล้านไร่ ในช่วง 1 ทศวรรษ ซึ่งมีสาเหตุสำคัญมาจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร ปัญหาความยากจนที่ทำให้มีการบุกรุก ทำกินในเขตป่าสงวนแห่งชาติ นโยบายของรัฐที่ทำให้มีการบุกรุกทำลายพื้นที่ป่าอย่างต่อเนื่อง เช่น นโยบายการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก นโยบายการแก้ปัญหาเรื่องที่ทำกินของ ราษฎรในเขตป่าสงวนแห่งชาติ หรือนโยบายการให้หน่วยราชการหรือเอกชนเข้าทำประโยชน์ในพื้นที่ ป่าไม้

ในขณะที่ทรัพยากรสัตว์ป่า ทรัพยากรดิน ทรัพยากรแร่ธาตุ อยู่ในสถานการณ์ที่ไม่ต่าง จากทรัพยากรป่าไม้ คือลดลงอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง ในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2520 – ครึ่ง แรกของทศวรรษ 2530 โดยมีสาเหตุสำคัญ ๆ จากการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ การเพิ่มขึ้นของจำนวน ประชากร ตลอดจนนโยบายหรือการดำเนินการที่ไม่มีประสิทธิภาพของหน่วยงานราชการ⁷

นอกจากนี้ควรกล่าวด้วยว่า ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมได้ถูกกล่าวถึงในงานวิชาการที่ผลิตในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2520 – ครึ่งแรกของ ทศวรรษ 2530 ดังเช่น งานศึกษาเรื่อง “ประวัติปัญหาสภาวะแวดล้อมในสมัยรัตนโกสินทร์” ของ สุรพล สุดาร่า และคณะ ที่ชี้ให้เห็นว่าปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นปัญหาที่มีมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และบางปัญหาได้มีความรุนแรงมาตั้งแต่อดีต โดยไม่เคยประสบความสำเร็จในการแก้ไข และแปรเปลี่ยนไปในทิศทางที่ทวีความรุนแรงและความ ซับซ้อนมากขึ้นตามลำดับ ซึ่งสาเหตุสำคัญ 2 ประการ ของปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากร-

⁶รายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อมของประเทศไทย ประจำปี พ.ศ. 2530 - 2534 (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, 2536), หน้าคำนำ.

⁷เรื่องเดียวกัน.

ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การขาดประสิทธิภาพของมาตรการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของรัฐ และการด้อยคุณภาพของประชากร โดยที่ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เสนอในงานศึกษา ได้แก่ ปัญหาเกี่ยวกับป่าไม้ เหมืองแร่ แผ่นดินทรุด อากาศเสีย การสงวนพันธุ์สัตว์ น้ำเน่าเสีย น้ำท่วม ฯลฯ⁸

หรืองานศึกษาเรื่อง “วิวัฒนาการการบุกเบิกที่ทำกินในเขตป่า” ของเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง และคณะ ที่ศึกษาถึงพัฒนาการของการบุกเบิกที่ทำกินในพื้นที่ป่าในทุกภูมิภาคของประเทศ โดยชี้ให้เห็นว่า มีการบุกรุกที่ทำกินในเขตป่าของชาวบ้าน ซึ่งเป็นผลมาจากการที่รัฐมีนโยบายให้ล้มปทานป่าเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจด้านการค้าไม้ ทำให้ป่าไม้จำนวนมากถูกทำลาย⁹

ควรต้องกล่าวด้วยว่า ในปี พ.ศ. 2533 ได้มีการสัมมนาเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแห่งประเทศไทย ซึ่งจัดขึ้นโดยความร่วมมือของสถาบันการศึกษา สมาคมวิชาชีพวิชาการ และองค์กรพัฒนาเอกชน หลังจากที่ทางราชการได้จัดให้ปี พ.ศ. 2532 เป็น “ปีพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” ในชื่อ “สิ่งแวดล้อม'33” มีการนำเสนอประเด็นเกี่ยวกับปัญหาสถานการณ์ป่าไม้ที่ถูกทำลายและสัตว์ป่าใกล้สูญพันธุ์ ปัญหาน้ำเน่าเสีย ปัญหาน้ำท่วมแผ่นดินทรุด¹⁰

และการสัมมนา “สิ่งแวดล้อม'34” โดยรวมแล้วปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีการเสนอและพิจารณาในการสัมมนาอยู่ที่ปัญหาความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศน์ และการทำลายคุณภาพสิ่งแวดล้อม เช่น ปัญหาน้ำเน่าเสีย ปัญหาการทำลายป่าไม้¹¹

สถานการณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2520 – ครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 กล่าวได้ว่าเป็นไปตามที่รายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อมของประเทศไทยและงานวิชาการกล่าวถึง นั่นคือ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอยู่ในภาวะเสื่อมโทรม

⁸สุรพล สุดาราว และคณะ, ประวัติปัญหาสภาวะแวดล้อมในสมัยรัตนโกสินทร์ (โครงการวิจัยรับทุนอุดหนุนเพื่อเพิ่มพูนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการ เรื่อง พัฒนาการทางด้านวิชาการของแต่ละสาขา ในรอบ 200 ปีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2525). (อัครลำเนา)

⁹เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง ,บรรณาธิการ, วิวัฒนาการการบุกเบิกที่ทำกินในเขตป่า, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2535).

¹⁰สุรพล สุดาราว และคณะ ,บรรณาธิการ, สิ่งแวดล้อม'33 เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย ครั้งที่ 1 (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., 2533).

¹¹ปริญญา นุตาลัย และคณะ ,บรรณาธิการ, สิ่งแวดล้อม'34 เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย ครั้งที่ 2 (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., 2534).

และถูกทำลายอย่างต่อเนื่อง โดยอาจพิจารณาได้จากการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ในช่วง พ.ศ. 2521 - 2531 ที่พบว่าพื้นที่ป่าไม้ทั่วประเทศลดลงจาก 109.5 ล้านไร่ เหลือ 98 ล้านไร่ 94 ล้านไร่ และ 89 ล้านไร่ ตามลำดับ (โปรดดูตารางประกอบ)

ตารางแสดงพื้นที่ป่า พ.ศ. 2521 - 2531

ปี	พื้นที่ป่า (ล้านไร่)	% ของพื้นที่ทั้งหมด
2521	109.5	34
2525	98.9	31
2528	94.4	29
2531	89.9	28

ที่มา : ดัดแปลงจาก ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัย
กรุงเทพฯ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (เชียงใหม่: ตริวิวิน (ซิลค์เวอร์มบุคส์, 2542), หน้า 107.

2. ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น

โครงสร้างการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2520 - ครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 โดยภาพรวมแล้วมีลักษณะของการรวมศูนย์อำนาจการจัดการที่รัฐ โดยมีการเบียดขับกลุ่มคนที่ถือเป็น "คนอื่นที่ไม่ใช่ไทย" ด้วยเงื่อนไขความต่างทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม เช่น กลุ่มคนบนที่สูง (ชาวเขา) หรือกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ และกลุ่มคนที่ถือเป็น "คนอื่น" ด้วยเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ (อีกนัยหนึ่ง "คนจน") ไม่ให้สามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการสถาปนาอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของรัฐผ่านกลไกสำคัญคือ กฎหมายและระบบราชการ

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบรวมศูนย์อำนาจโดยรัฐ ในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2520 - ครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 อย่างชัดเจน เห็นได้จากการขยายอำนาจการจัดการพื้นที่ป่า โดยการกำหนดพื้นที่ป่าอนุรักษ์และแสดงสิทธิเหนือที่ดินในเขตป่าสงวนทั้งที่เป็นป่าสมบูรณ์หรือป่าที่มีสภาพดี และพื้นที่เสื่อมโทรมซึ่งหมดสภาพป่าแล้วว่าเป็นพื้นที่ของรัฐ มีการ

ตั้งหน่วยพิทักษ์ป่าขึ้นในพื้นที่ต่างๆ ที่สำคัญคือมีการอพยพโยกย้ายชุมชนออกจากพื้นที่ป่า เนื่องจากมองว่าชาวบ้านเป็นผู้ทำลายป่าและก่อให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้¹²

มีข้อที่น่าสังเกตว่าการจัดการป่าไม้ของรัฐที่แยกคนออกจากป่า เป็นสิ่งนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น เนื่องจากการจัดการพื้นที่ป่าไม้ของรัฐในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2500 - ครึ่งแรกของทศวรรษ 2520 มีลักษณะของการให้สัมปทานการทำไม้เพื่อการทำไม้เชิงพาณิชย์ รวมทั้งอนุญาตให้ชาวบ้านสามารถทำกินในเขตป่าสงวนเพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนที่ทำกิน โดยที่การบังคับสิทธิในพื้นที่ป่าในทางปฏิบัติเป็นสิทธิอำนาจของชุมชนและภาคธุรกิจเอกชนที่ทำไม้เชิงพาณิชย์ในพื้นที่ป่านั้น ๆ ขณะที่รัฐไม่มีกลไกของรัฐหรือหน่วยราชการและเจ้าหน้าที่ของรัฐในพื้นที่เท่าไรนัก¹³

จำเป็นต้องกล่าวด้วยว่า การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่น มีลักษณะการจัดการโดยจารีตหรือกฎเกณฑ์และประเพณีของชุมชนที่ตกลงกันโดยเน้นหลักของประโยชน์ส่วนรวมและความเป็นธรรมที่สมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติเป็นของส่วนรวมซึ่งเป็นมรดกตกทอดจากบรรพบุรุษ (จะได้ขยายความเรื่องนี้ต่อไปข้างหน้า)

ประเด็นสำคัญ คือ ความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น ในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2520 - ครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 กล่าวได้ว่าเป็นความขัดแย้งที่ทวีขึ้นตามลำดับ เนื่องจากรัฐในช่วงเวลานี้มีลักษณะเป็น "รัฐตลาด" ที่การตัดสินใจและการปฏิบัติของรัฐให้น้ำหนักกับเหตุผลด้านการตลาดมากกว่าเหตุผลด้านอื่นๆ รวมทั้งการที่ประเด็นความมั่นคงและเสถียรภาพทางการเมือง ประเด็นการมีส่วนร่วมทางการเมืองต้องสนับสนุนเหตุผลด้านการตลาดตลอดจนกลุ่มผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้เข้าไปมีอำนาจทางการเมืองผ่านกลไกทางการเมืองในรัฐสภาและมีอิทธิพลในการกำหนดนโยบายของรัฐ¹⁴ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของรัฐจึงเป็นไปในลักษณะของการดึงทรัพยากรจากชุมชนท้องถิ่นมาให้ภาคธุรกิจเอกชนจัดการร่วมกับรัฐหรือการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในทิศทางที่เอื้อต่อภาคธุรกิจเอกชน ดังปรากฏว่าการจัดการป่าไม้ของรัฐที่แยกคนออกจากป่า ได้

¹²เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, บรรณาธิการ, *วิวัฒนาการการบุกเบิกที่ทำกินในเขตป่า*, หน้า 78-79.

¹³เรื่องเดียวกัน, หน้า 61-77.

¹⁴รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, "ยุทธศาสตร์ - กระบวนการรัฐ : ทางผ่านของความลำเอียง," ใน *ความจริงของความจน* (กรุงเทพฯ: คณะทำงานวาระทางสังคม, ม.ป.ป.), หน้า 43.

มีการอนุญาตให้ภาคธุรกิจเอกชนเข้าไปทำประโยชน์ในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม เพื่อเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ ขณะที่มีการจับกุมชาวบ้านที่เข้าไปใช้ประโยชน์ในเขตป่าเสื่อมโทรม¹⁵ ซึ่งนโยบายปลูกป่าของรัฐ และการปลูกป่าของภาคธุรกิจเอกชนจะเน้นการปลูกไม้โตเร็ว เช่น ยูคาลิปตัส โดยที่การปลูกไม้โตเร็วจะส่งผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นหรือชาวบ้าน เนื่องจากไม้โตเร็วอย่างยูคาลิปตัส ทำให้ดินเป็นกรด ระดับน้ำใต้ดินลดลง ใช้น้ำมากในการเจริญเติบโต ทำให้พืชอื่น ๆ โดยรอบหยุดชะงักการเจริญเติบโต หรืออีกนัยหนึ่ง ทำให้เกิดปัญหาด้านนิเวศวิทยา¹⁶

หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า โครงการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐเป็นความพยายามยึดเอาทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นไปป้อนให้ภาคธุรกิจเอกชน ซึ่งมีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายของรัฐ

สิ่งที่บ่งชี้ถึงปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นอีกประการหนึ่งได้แก่ การก่อตัวของการเคลื่อนไหวเรื่องปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มชาวบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชนในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2520 - ครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 ดังปรากฏว่ามีการเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวบ้านที่ต่อต้านโครงการพัฒนาทางเศรษฐกิจ โครงการใหญ่ ๆ ของรัฐบาล ซึ่งพยายามจะยึดเอาทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น โดยการรณรงค์ต่อสู้เพื่ออนุรักษ์ป่าชุมชน¹⁷ เช่นเดียวกับที่พบว่าองค์กรพัฒนาเอกชนที่ก่อตั้งและดำเนินกิจกรรมในช่วง พ.ศ. 2523 - 2533 มีการขยายตัวและร่วมมือกันโดยยึดเอาปัญหาความยากจนของประเทศ ที่มาจากการกระจายรายได้และผลประโยชน์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างชนบทกับเมืองเป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่ง ขณะที่วิสัยทัศน์ขององค์กรพัฒนาเอกชนในช่วงเวลานี้มีจุดเน้นที่เรื่อง "การมี

¹⁵เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง ,บรรณารักษ์, วิวัฒนาการการบุกเบิกที่ทำกินในเขตป่า, หน้า 98 - 99; วอลเดน เบลโล, เชียร์ คันนิงแฮม, ลี เค็ง ปอนห์, โศกนาฏกรรมสยาม : การพัฒนาและการแตกสลายของสังคมไทย, แปลโดย สุรนุช ธงศิลา, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2545), หน้า 287-298.

¹⁶วอลเดน เบลโล, เชียร์ คันนิงแฮม, ลี เค็ง ปอนห์, โศกนาฏกรรมสยาม : การพัฒนาและการแตกสลายของสังคมไทย, หน้า 298; พันธุ์พฤษภา, "ยูคาลิปตัส กับการรณรงค์ปัญหาทางนิเวศวิทยาในปัจจุบัน," ปาจารย์สาร 13, 1 (มกราคม - กุมภาพันธ์ 2529): 53-56.

¹⁷วิฑูรย์ เพิ่มพงศาเจริญ, "ความเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์ป่าชุมชนของประเทศไทย," เสรีภาพ 4 (2533): 37-41.

ส่วนร่วมของประชาชน" หรือ "สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร" ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นวิสัยทัศน์ที่แตกต่างจากแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบรวมศูนย์โดยรัฐที่เอื้อต่อภาครัฐกิจเอกชน¹⁸

3. การก่อตัวของแนวคิดด้วยคุณภาพชีวิต

การศึกษาเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต (Quality of Life) ในประเทศไทย กล่าวได้ว่าการศึกษามาตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2510 โดยที่ปัญหาของการศึกษาอยู่ที่การกำหนดตัวชี้วัดคุณภาพชีวิต รวมทั้งความหมายของคำว่า "คุณภาพชีวิต" ที่มีทั้งลักษณะที่เป็นภาวะวิสัย (Objective) และอัตวิสัย (Subjective) ทำให้ความหมายของคำที่มีการนิยามโดยนักวิชาการมีความหลากหลายและยากที่จะมีนิยามที่ยอมรับอย่างเป็นสากล อย่างไรก็ตามอาจกล่าวอย่างคร่าว ๆ ได้ว่า คุณภาพชีวิตเป็นเรื่องเกี่ยวกับร่างกาย จิตใจ ความรู้สึกเกี่ยวกับความเป็นอยู่ที่ดี เรื่องเพศ และกิจวัตรประจำวัน¹⁹

ในด้านหนึ่ง เรื่องคุณภาพชีวิตเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของการแพทย์และสาธารณสุข ซึ่งเป็นเรื่องที่รัฐไทยให้ความสำคัญและมีบทบาทในการจัดการด้านสุขภาพอนามัยให้ประชาชนมีสุขภาพแข็งแรง ความเป็นอยู่ที่ดี นับตั้งแต่มีการจัดตั้งหน่วยราชการด้านการแพทย์และสาธารณสุขสมัยใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 หรือช่วงการสร้างรัฐสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การดำเนินนโยบายสาธารณสุขมูลฐาน ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ซึ่งมีการขยายบริการสาธารณสุขและสถานอนามัยสำหรับประชาชนในพื้นที่ชนบท เพื่อแก้ไขสภาพปัญหาสุขภาพของคนในชนบท และปัญหาการกระจุกตัวของการบริการด้านการแพทย์และสาธารณสุขในเขตเมืองใหญ่²⁰

ในขณะที่แนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิตที่ปรากฏในช่วงทศวรรษ 2510 กล่าวได้ว่าเป็นแนวคิดที่เชื่อมโยงเรื่องของร่างกายและความเป็นอยู่ที่ดีกับเรื่องสิ่งแวดล้อม เพื่อชี้ให้เห็นว่ามนุษย์จะ

¹⁸ สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และสุรพล มุละดา, จากราบทัญญาถึงขอบฟ้า อดีต ปัจจุบันและอนาคตขององค์การพัฒนาเอกชนไทย (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2544), หน้า 74-87.

¹⁹ คุชฎี आयुวัฒน์ และอภิศักดิ์ ใฝ่ทองคำ, "การศึกษาคุณภาพชีวิตของประชาชนในภาคอีสาน," ในแนวคิดและวิถีวิทยาในการศึกษาสังคมชนบท, มณีนมัย ทองอยู่, บรรณาธิการ (ขอนแก่น: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2547), หน้า 179-181.

²⁰ เพ็ญจันทร์ ประดับมุข, "ประชาสังคมกับการแพทย์และสาธารณสุขไทย," ใน ประชาสังคมกับการพัฒนาสุขภาพ : บทวิเคราะห์ทางวิชาการ, สุวิทย์ วิบูลผลประเสริฐ, บรรณาธิการ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, 2540), หน้า 149-155; อภิชัย พันธเสน, พัฒนาการชนบทไทย : สมุทัยและมรรค ความหวัง ทางออกและทางเลือกใหม่ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา, 2539), หน้า 2-11.

ดำรงชีวิตอยู่อย่างมีคุณภาพได้ในสภาพแวดล้อมที่ดี ดังปรากฏว่าหนังสือเรื่อง *คุณภาพของชีวิต* ซึ่งแปลและพิมพ์ในปี พ.ศ. 2516 ได้อธิบายเรื่องคุณภาพชีวิตโดยเชื่อมโยงกับชีวิตของคนในเมืองที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาอากาศเป็นพิษ น้ำเน่าเสีย รวมทั้งการหายไปของสัตว์และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ในธรรมชาติ อันเกี่ยวเนื่องจากการขยายตัวของเมืองโดยไม่มีกรวางแผนการที่แน่นอน และการปล่อยของเสียอย่างขาดความรับผิดชอบของโรงงานอุตสาหกรรม ตลอดจนชี้ถึงการขาดเชย ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นและมีผลกระทบต่อชีวิตของมนุษย์ ส่วนหนึ่งด้วยการเพิ่มพื้นที่ทางธรรมชาติหรือสวนสาธารณะ²¹

อาจพิจารณาได้ว่าแนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิตเป็นหนึ่งในประเด็นของการพัฒนาสังคม และชีวิตของคนในสังคม ดังพบว่าแนวคิดเรื่องการพัฒนาในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 (2515 - 2519) ได้เปลี่ยนจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 และฉบับที่ 2 ที่มีจุดเน้นที่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจโดยเพิ่มมิติทางสังคมที่ครอบคลุมเรื่องของการศึกษา การสาธารณสุขและความปลอดภัยของคนในสังคมเข้าไปในแผน และในปี พ.ศ. 2516 สำนักงานอิคาเฟ (ชื่อของเอสแคปในขณะนั้น) ได้ส่งที่ปรึกษาด้านพัฒนาสังคมมาฝึกอบรมอาจารย์ให้แก่คณะสังคมสงเคราะห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งข้อสรุปสาระสำคัญในการอบรมครั้งนั้น คือการพัฒนาสังคม คือ กระบวนการซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในสังคม เพื่อประชาชนจักได้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นทั้งในด้านอาหาร ที่อยู่อาศัย การศึกษา สุขภาพอนามัย การมีงานทำและรายได้เพียงพอแก่การครองชีพ ตลอดจนการที่ประชาชนได้รับความเสมอภาคยุติธรรมในสังคม²²

นอกจากนี้ยังพบอีกว่า แนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิตหรือการพัฒนาสังคมที่ปรากฏในช่วงเวลานี้ มีการกล่าวถึงเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาสังคม การจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม และเรื่องสิทธิเสรีภาพของประชาชนในการที่จะเรียกร้องความยุติธรรมจากสังคม²³

ข้อสังเกตเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิตในสังคมไทย คือ แนวคิดดังกล่าวเป็นแนวคิดที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของตะวันตก ดังเห็นร่องรอยได้จาก หนังสือเรื่อง *คุณภาพของชีวิต*

²¹เจมส์ เอ. มิซเซนเนอร์, *คุณภาพของชีวิต*, แปลโดยพิชัย วาศนาสง (กรุงเทพฯ: แพร์พิทยา, 2516), หน้า 95-105.

²²สุภางค์ จันทวานิช และวรรณิ์ ไทยานันท์, "แนวคิดและเครื่องชี้วัดการพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิตของประเทศไทย," ใน *การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย*, อนุชาติ พวงสำลี และอรทัย อาจอ่ำ, บรรณาธิการ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2541), หน้า 117-118.

²³เรื่องเดียวกัน, หน้า 118; อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, *นิเวศประวัติศาสตร์ : พรมแดนความรู้*, หน้า 47.

ที่กล่าวข้างต้นแล้วว่าเป็นงานแปล ซึ่งหนังสือเล่มนี้ต้นฉบับเป็นงานของนักเขียนชาวอเมริกันที่เขียนด้วยความห่วงใยในอนาคตของสังคมอเมริกัน²⁴ เช่นเดียวกับที่พบว่าในปี 2518 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้เริ่มจัดทำเครื่องชี้วัดภาวะสังคม หรืออีกนัยหนึ่งเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและการพัฒนาสังคมขึ้นเป็นครั้งแรก โดยได้แนวคิดจากบทความเกี่ยวกับการเคหะ (Housing Amenity) ของ Dr. Cant²⁵

ควรต้องกล่าวด้วยว่า ทศวรรษ 2510 เป็นช่วงเวลาที่เกิดความเคลื่อนไหวในการพัฒนาเครื่องชี้วัดทางสังคมขึ้นมา โดยหน่วยงานขององค์การสหประชาชาติเป็นองค์กรนำที่สำคัญในการทำให้เกิดการพัฒนาเครื่องชี้วัดทางสังคมในระดับนานาชาติอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะในปี 2515 ที่มีการจัด UN Conference of the Human Environment ที่กรุงสต็อกโฮล์ม มีคำประกาศที่กล่าวถึงคุณภาพของสิ่งแวดล้อมที่ทำให้ชีวิตมีความสุขสบาย มีศักดิ์ศรี และความจำเป็นที่จะต้องรักษาสิ่งแวดล้อมไว้เพื่ออนาคต²⁶

แนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิตจะได้ก่อตัวอย่างกว้างขวางในทศวรรษ 2520 และ 2530 ดังปรากฏว่าในปี 2526 ได้มีการประชุมทางวิชาการสาขาสิ่งแวดล้อม ของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เรื่อง "สิ่งแวดล้อมเพื่อคุณภาพชีวิต" ซึ่งประเด็นสำคัญอยู่ที่การอธิบายถึงปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนต่างๆ และกิจกรรมของมนุษย์ที่ส่งผลต่อความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งปัญหาการขาดแคลนพื้นที่นันทนาการในเมืองใหญ่ ซึ่งมีผลต่อความเป็นอยู่ที่ดีของคนในชุมชน²⁷

ในปี พ.ศ. 2533 ได้มีการประชุมวิชาการประจำปี ครั้งที่ 1 ระหว่างมหาวิทยาลัยมหิดล และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เรื่อง "คุณภาพชีวิตของคนเมืองหลวง" ซึ่งหลักการและเหตุผลของการจัดประชุมทางวิชาการครั้งนี้คือการเสนอแนวทางในการแก้ไขหรือช่วยบรรเทาปัญหาต่าง ๆ ของกรุงเทพมหานคร เช่น ปัญหาชุมชนแออัด ปัญหาแรงงาน ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ ปัญหาด้าน

²⁴ เจมส์ เอ. มิซเชเนอร์, *คุณภาพของชีวิต*, หน้า 8-9.

²⁵ สุภางค์ จันทวานิช และวรรณิ ไทยานันท์, "แนวคิดและเครื่องชี้วัดการพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิตของประเทศไทย," หน้า 142.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 76-77.

²⁷ การประชุมทางวิชาการของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ครั้งที่ 21 สาขาสิ่งแวดล้อม เรื่อง *สิ่งแวดล้อมเพื่อคุณภาพชีวิต* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2526).

สุขภาพอนามัย ฯลฯ อันจะนำมาซึ่งความผาสุกของประชาชนในกรุงเทพมหานคร²⁸ โดยประเด็นที่ น่าสนใจที่มีการนำเสนอในการประชุม เช่น การชี้ว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ การระบายน้ำเน่าเสีย ลงคูคลอง น้ำท่วม ฯลฯ เป็นปัญหาสังคมขนาดกว้างใหญ่ที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชาชน ซึ่งการแก้ไขป้องกันปัญหาสิ่งแวดล้อมจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือ และการมีส่วนร่วมของ ภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาชน ในรูปแบบของการจัดองค์การบริหารชุมชนเมือง รวมทั้งการเน้น ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดบริการชุมชนตามหลักสิทธิและหน้าที่²⁹

และในปี พ.ศ. 2534 การประชุมวิชาการประเพณีระหว่างมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมหาวิทยาลัยมหิดล ครั้งที่ 2 ได้ประชุมร่วมกันเรื่อง “คุณภาพชีวิตของคนชนบท” ซึ่งหลักการ และเหตุผลของการจัดการประชุม คือ การเสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหาของชาวชนบทและ เสนอแนวทางการพัฒนาชนบทในอนาคตเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของคนชนบท³⁰ โดยในส่วนของ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการนำเสนอว่า ปัญหาอุทกภัยและความ เสื่อมโทรมของพื้นที่ป่า ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากการขยายพื้นที่ทางการเกษตรและโครงการพัฒนา สาธารณูปโภคเพื่อรองรับการพัฒนา ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของคนชนบท เนื่อง จากไม่มีการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมหรือการศึกษาด้านนิเวศวิทยาเท่าที่ควร ตลอดจนพลังงาน ที่มีการผลิตและใช้ในประเทศส่วนใหญ่อยู่ในเขตเมือง ขณะที่ชนบทอยู่ในภาวะขาดแคลนพลังงาน สมัยใหม่ที่จำเป็นต่อคุณภาพชีวิต³¹

ควรกล่าวด้วยว่า ในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2510 - ทศวรรษ 2520 ได้มีขบวนการ เคลื่อนไหวเพื่อปฏิรูประบบสุขภาพที่มุ่งเปลี่ยนแปลงยุทธศาสตร์งานสุขภาพอนามัย โดยใช้แนวทาง ทางสาธารณสุขมูลฐานที่เน้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาด้านสาธารณสุขและความเท่าเทียม กันในการได้รับการบริการด้านสุขภาพระหว่างคนในเมืองกับคนในชนบท ดังเห็นได้จากการจัดตั้ง

²⁸ การประชุมวิชาการประจำปี ครั้งที่ 1 ระหว่างมหาวิทยาลัยมหิดลและมหาวิทยาลัยธรรม- ศาสตร์ เรื่อง “คุณภาพชีวิตของคนเมืองหลวง” (นครปฐม: โรงพิมพ์สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล, 2533), หน้า (10).

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 183-203.

³⁰ การประชุมวิชาการประเพณี ธรรมศาสตร์ - มหิดล ครั้งที่ 2 เรื่อง คุณภาพชีวิตของคนชนบท (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534), หน้า (12).

³¹ เรื่องเดียวกัน, หมวดสิ่งแวดล้อม, ทรัพยากร, หน้า 1-114.

และดำเนินกิจกรรมของชมรมแพทย์ชนบท ชมรมเภสัชกรชนบท รวมทั้งองค์กรพัฒนาเอกชนด้านสาธารณสุข³²

เช่นเดียวกับที่พบว่าสาธารณสุขมูลฐานได้รับการดำเนินการครั้งแรกในฐานะของแผนงานย่อยในโครงการจัดการบริการสาธารณสุขส่วนภูมิภาค ตามแผนพัฒนาสาธารณสุขแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (2520 - 2524) โดยมีเป้าหมายคือ การขยายความครอบคลุมของบริการสาธารณสุขในชนบท โดยอาศัยหลักการช่วยเหลือตัวเองของชาวบ้าน และใช้ทรัพยากรจากชุมชน และในช่วงแผนพัฒนาสาธารณสุขแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (2525 - 2529) กิจกรรมด้านสาธารณสุขมูลฐานจะทวีความเข้มข้นยิ่งขึ้น³³

นัยยะของขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อปฏิรูประบบสุขภาพและการปฏิบัติการเพื่อขยายสาธารณสุขมูลฐานในชนบท อาจพิจารณาได้ว่ามีผลอย่างมากต่อการก่อตัวของแนวคิดที่ว่าด้วยคุณภาพชีวิตซึ่งชี้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นอยู่ที่ดีของคน/ชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการที่ประชาชน/ชุมชน มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างเสมอภาคและยุติธรรม หรือกล่าวอีกอย่างคือการก่อตัวของประชาสังคม เพื่อก้าวสู่ความเป็นสังคมสุขภาวะ คือ สังคมที่มีความเป็นอยู่ที่ดีมีความสุขเสมอภาค มีการช่วยเหลือแบ่งปันระหว่างกัน และสมาชิกมีอายุขัยเฉลี่ยยืนยาว ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ

4. การก่อตัวของกระแสสภาพแวดล้อมนิยมและแนวคิดนิเวศวิทยา

แนวคิดเรื่องสภาพแวดล้อมนิยม (Environmentalism) เป็นแนวคิดที่มีมาในยุโรปตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 แต่กระจุกตัวอยู่ในแวดวงแคบ ๆ ไม่ได้แพร่หลายหรือได้รับการยอมรับจากสาธารณชนเท่าใดนัก โดยแนวคิดดังกล่าวเริ่มได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางขึ้น หลังจากชน

³²นวนลน้อย ตริรัตน์ และชัยยศ จิรพฤกษ์ภิญโญ, "ขบวนการทางสังคมกับการต่อต้านคอร์รัปชัน : ศึกษากรณีการทุจริตการจัดซื้อยาและเวชภัณฑ์ของกระทรวงสาธารณสุข," ใน วิถีชีวิต วิถีสู้ ขบวนการประชาชนร่วมสมัย, ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ (เชียงใหม่: ตรัสวิน (ซิลค์เวอร์มบุคส์), 2545), หน้า 410-422; เพ็ญจันทร์ ประดับมุข, เรื่องเดิม, หน้า 161-166.

³³อภิชาติ พันธเสน, พัฒนาการชนบทไทย : สมุทัยและมรรค ความหวัง ทางออกและทางเลือกใหม่, หน้า 12-13.

*ความหมายของ "ความเป็นสังคมสุขภาวะ" ในที่นี้อิงกับคำอธิบายของ เทพินทร์ พัชรานุรักษ์, "บทบรรณาธิการ," สังคมศาสตร์ วารสารทางวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 16, 1 (2546): 4.

ยุโรปหลังไหลเข้าไปสู่ทวีปอเมริกาเหนือเพิ่มมากขึ้นในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 และขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายใต้การนำของนักบุกเบิกอย่างจอห์น มัวร์ (John Muir) และ กิฟฟอร์ด พินโชท (Gifford Pinchot) เริ่มรณรงค์ต่อสู้และได้รับชัยชนะในการรักษาพื้นที่ป่าทางด้านตะวันตกของสหรัฐอเมริกาเอาไว้เป็นแหล่งอนุรักษ์ธรรมชาติ ต้นไม้และสัตว์ป่า ซึ่งแนวคิดสภาพแวดล้อมนิยมของสหรัฐอเมริกาในขณะนั้น เน้นการรักษาป่าธรรมชาติ ที่มีลักษณะเป็น "ที่รกร้างว่างเปล่า" (Wilderness) และเป็นแดนเถื่อน (Wild) คือมีแต่ต้นไม้กับสัตว์ป่า โดยไม่มี "คน" อยู่ด้วย บนพื้นฐานของความพยายามที่จะอนุรักษ์ผืนป่าธรรมชาติเอาไว้เป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ และนันทนาการเป็นสำคัญ

แนวคิดเรื่องสภาพแวดล้อมนิยมในตะวันตก มีลักษณะเป็นกระแสการอนุรักษ์ "พื้นที่" จนกระทั่งกลางทศวรรษ 2500 เมื่อราเชล คาร์สัน เขียนหนังสือเรื่อง Silent Spring ที่ชี้ให้เห็นว่าธรรมชาติได้ถูกทอดทิ้งมาเป็นเวลานาน และสภาพแวดล้อมกำลังกลายเป็นปัญหาสำคัญในสังคมอเมริกัน โดยหนังสือเล่มนี้ได้รับการยอมรับอย่างมากจากชนชั้นกลางอเมริกัน และมีส่วนผลักดันให้เกิดการเฉลิมฉลองวันสภาพแวดล้อมโลก (Earth Day) ในทศวรรษ 2510 ทั้งนี้กล่าวได้ว่าการขยายตัวและคลี่คลายของแนวคิดสภาพแวดล้อมนิยม มีประเด็นสำคัญอยู่ที่การก่อตัวของแนวคิดที่แตกต่างกัน 3 แนว แนวแรกนำเสนอมุมมองในลักษณะที่มนุษย์กับธรรมชาติอยู่ร่วมกันอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แนวทางที่สองนำเสนอมุมมองว่ามนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติแต่ธรรมชาติมีอิทธิพลในการกำหนดวิถีชีวิตของมนุษย์ ดังนั้นมนุษย์และวัฒนธรรมอยู่ในฐานะผลผลิตของธรรมชาติและต้องปรับตัวเข้ากับธรรมชาติ ส่วนแนวทางสุดท้ายนำเสนอมุมมองที่ว่ามนุษย์สามารถเปลี่ยนแปลงหรือเอาชนะธรรมชาติได้ ซึ่งเป็นมุมมองที่เป็นผลผลิตของวิถีคิดแบบเหตุผลนิยมวิทยาศาสตร์ (Scientific Rationalism) และกลายเป็นแนวคิดกระแสหลักของสังคมตะวันตก³⁴

ควรกล่าวด้วยว่า แนวคิดสภาพแวดล้อมนิยมที่ก่อและขยายตัวในสังคมตะวันตก ได้ถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นประเด็นหรือวาระระดับโลก โดยในการประชุมใหญ่ของสหประชาชาติที่กรุงสต็อกโฮล์มในปี พ.ศ. 2515 ได้มีการหยิบยกประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อมสู่วาระการประชุมเป็นครั้งแรก และประเทศต่าง ๆ ได้ค้นพบว่า ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นไม่ได้เป็นเพียงปัญหาของประเทศหนึ่ง ๆ เท่านั้น แต่เป็นปัญหาที่อาจเกิดขึ้นจากการกระทำของประเทศอื่น ๆ ด้วย ปัญหาสิ่งแวดล้อมจึงถือ

³⁴ ยศ สันตสมบัติ และอรุณญา ศิริผล, "สภาพแวดล้อมนิยมในสังคมไทย," สังคมศาสตร์ วารสารทางวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 12, 2 (2543): 161-164.

เป็น “ปัญหาระดับโลก” ที่สำคัญคือเป็นจุดเปลี่ยนของทัศนคติที่มองโลกว่าเป็นระบบเปิดของบรรดาประเทศต่าง ๆ ที่ต่างมุ่งสู่ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายสูงสุด สู่ความคิดแบบใหม่ ที่มองว่าระบบโลกมีความสัมพันธ์กันภายใต้ “ขีดจำกัดร่วมกัน”³⁵

เช่นเดียวกับที่พบว่า จิตสำนึกที่เปลี่ยนไปเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมและภัยพิบัติที่มนุษย์สร้างขึ้นจากการมุ่งความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจได้ถูกนำเสนอโดยนักคิดบางสำนัก และนักวิทยาศาสตร์ที่ใช้แนวคิดในทางทฤษฎีนิเวศวิทยา เพื่อวิเคราะห์ถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นเนื่องจากกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมและการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ไม่สิ้นสุด ซึ่งบ่งชี้ว่าเป็นการทำลายตนเอง โดยที่งานเขียนของนักคิดและนักวิทยาศาสตร์ได้ถูกนำเสนอในรูปของบทความในหนังสือพิมพ์จำนวนมาก และงานวิจัยชิ้นสำคัญเช่น “พิมพ์เขียวเพื่อการอยู่รอด” (Blueprint for survival) ของกลุ่มนักกิจกรรมด้านนิเวศ หรือ “ขีดจำกัดความเจริญ” (Limits of Growth) ของ “ชมรมโรม”³⁶

กระแสสภาพแวดล้อมนิยมที่ก่อและขยายตัวในระดับโลก กล่าวได้ว่าได้ก่อตัวขึ้นในสังคมไทยเช่นเดียวกัน ดังปรากฏว่ามีการแปลและตีพิมพ์หนังสือเรื่อง **ขีดจำกัดความเจริญ** ในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2510³⁷ ซึ่งหนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือเล่มแรก ๆ ในภาษาไทยที่วิพากษ์ความคิดเรื่องความเจริญเติบโตของนักเศรษฐศาสตร์ได้อย่างชัดเจน³⁷

นอกจากนี้ในด้านหนึ่งแนวคิดสภาพแวดล้อมนิยมแบบอนุรักษ์ “พื้นที่” ที่กันพื้นที่ธรรมชาติให้เป็นพื้นที่บริสุทธิ์ ปลอดภัยจากการแทรกแซงของมนุษย์ หรืออีกนัยหนึ่งแนวคิดสภาพแวดล้อมนิยม จอห์น มัวร์ และ กิฟฟอร์ด ฟินโชท ได้ก่อตัวและมีการเผยแพร่ในสังคม นับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 โดยนิยมไพรสมาคม ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนแห่งแรกที่เคลื่อนไหวทางด้านสิ่งแวดล้อมอย่างชัดเจน ได้มีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่แนวคิดการอนุรักษ์ธรรมชาติ เพื่อรักษาความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติ โดยการใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด และแนวคิดนิเวศวิทยาที่

³⁵ฉันทนา บรรพศิริโชติ และสุริชัย หวันแก้ว, บรรณาธิการ แปล, **ศัพท์การพัฒนา : คู่มือความรู้สู่อำนาจ** (กรุงเทพฯ: โครงการหนังสือเล่ม สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 47.

³⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 47 - 48.

³⁷โปรดดู ดอนเนลลา เอช. มีโดวส์ และคณะ, **ขีดจำกัดความเจริญ**, แปลโดย อมร รักษาสัตย์ และปฐม มณีโรจน์ (กรุงเทพฯ: แพร์พิทยา, 2518).

³⁷อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, **นิเวศประวัติศาสตร์ : พรหมแดนความรู้**, เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

อธิบายความเกี่ยวข้องระหว่างสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ โดยชี้ว่า หากธรรมชาติของสิ่งแวดล้อมอย่างหนึ่ง ถูกทำลายหรือเปลี่ยนแปลงไป ธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ที่ใกล้เคียงกันจะเปลี่ยนแปลงไปด้วย³⁸

มีข้อสังเกตว่ากระแสสภาพแวดล้อมนิยมในสังคมไทยช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2510 ก่อตัวขึ้นภายใต้ภาวะที่กระแสสภาพแวดล้อมในระดับโลกชี้ว่า การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างไม่สิ้นสุดเป็นสาเหตุของปัญหาวิกฤตสิ่งแวดล้อมโลก และธรรมชาติมีคุณค่าในตัวเองโดยไม่ขึ้นกับคุณค่าด้านการตอบสนองต่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ทำให้รัฐไทยตลอดจน “กลุ่มเทคโนโลยีนิยมในรัฐไทย” มีการปรับเปลี่ยนอุดมการณ์ และแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เน้นการอนุรักษ์ รวมทั้งการกำหนดให้โครงการพัฒนาของรัฐมีการจัดทำรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อมและรายงานผลกระทบด้านสังคม เสนอต่อคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พิจารณาอนุมัติก่อนการจัดทำโครงการ

พร้อมกับที่การรับเอาแนวคิดสภาพแวดล้อมนิยมของตะวันตก ก่อให้เกิดกลุ่มอนุรักษ์ ธรรมชาติขึ้นอย่างกว้างขวาง ซึ่งกลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติที่ก่อตัวในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2510 จะมีลักษณะพิเศษที่ต่างจากตะวันตก คือ มีการนำแนวคิดในการมองธรรมชาติของตะวันตกมาใช้ แต่ทว่าในการวิเคราะห์ปัญหาสภาพแวดล้อมและวิธีการเคลื่อนไหวไม่ได้มุ่งที่การเปลี่ยนแปลง รูปแบบโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมอย่างถอนรากถอนโคนเหมือนของตะวันตก แต่ กลับนำวิธีการของกลุ่มเทคโนโลยีนิยมมาใช้เป็นฐานการเคลื่อนไหว โดยเน้นการปฏิรูปโครงสร้าง ระบบเศรษฐกิจการเมืองและเน้นบทบาทของรัฐในการควบคุมทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น³⁹

สิ่งที่ต้องเน้นย้ำเกี่ยวกับแนวคิดสภาพแวดล้อมนิยม คือ แนวคิดของตะวันตกสามารถ จำแนกอย่างกว้าง ๆ เป็น 2 กระแส กระแสแรกคือ กระแสเทคโนโลยีนิยม (Technocentrism) ที่ให้ความสำคัญกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างมาก โดยมองธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมว่าเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องเข้าไปจัดการควบคุมผ่านเทคโนโลยีต่างๆ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีไว้เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ และธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสามารถแยกออกจากมนุษย์ ได้อย่างเด็ดขาด ส่วนกระแสที่สอง คือ กระแสธรรมชาตินิยม (Ecocentricism) หรือนิเวศวิทยา แนวลึก (Deep ecology) ที่ให้ความสำคัญกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ยกให้ธรรมชาติเป็น

³⁸ เนตรดาว แพทย์กุล, “การสร้างอุดมการณ์สิ่งแวดล้อมนิยมในโฆษณา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543), หน้า 35-40.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44-50; ยศ สันตสมบัติ และอรัญญา ศิริผล, “สภาพแวดล้อมนิยมในสังคมไทย,” หน้า 181-184.

ศูนย์กลาง โดยมองว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติและระบบนิเวศน์ ธรรมชาติมีกฎเกณฑ์ ความคุมปฏิสัมพันธ์ของสรรพสิ่งรวมทั้งมนุษย์ และเชื่อเรื่องขีดจำกัดของความเจริญ โดยเน้นเรื่องการควบคุมและจำกัดการใช้ทรัพยากร ซึ่งแนวคิดสองกระแสมีการทำทลายและวิวาทะระหว่างกัน⁴⁰

สำหรับกระแสสภาพแวดล้อมนิยมที่ก่อตัวในสังคมไทยในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2510 อาจกล่าวได้ว่า เป็นกระแสที่มีลักษณะของการปะทะประสานกันระหว่างกระแสเทคโนโลยีนิยมกับกระแสธรรมชาตินิยม นอกจากนี้ จำเป็นต้องกล่าวด้วยว่าก่อนหน้าที่แนวคิดสภาพแวดล้อมนิยมของสังคมตะวันตกจะเข้ามาในสังคมไทยนั้น ฐานคิดในการมองและอธิบายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของสังคมไทยอิงอยู่กับหลักการทางพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่อง "ผี" ที่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ในลักษณะที่มองว่ามนุษย์มีอำนาจอันจำกัดภายใต้กฎธรรมชาติ และต้องอยู่ร่วมกับธรรมชาติด้วยความเคารพ ซึ่งฐานคิดดังกล่าวจะถูกกดทับจากวิถีคิดเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบวิทยาศาสตร์ เมื่อรัฐไทยเปลี่ยนสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่⁴¹ และจะมีการประสานกันกับกระแสสภาพแวดล้อมและแนวธรรมชาตินิยมหรือนิเวศวิทยาเชิงลึก รวมทั้งได้แย้งกับกระแสสภาพแวดล้อมนิยมแนวเทคโนโลยีนิยมในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2510 และตลอดทศวรรษ 2520⁴²

อาจกล่าวได้ว่า กระแสสภาพแวดล้อมนิยมแบบธรรมชาตินิยมหรือนิเวศวิทยาแนวลึก ที่ชี้ถึงการอยู่ร่วมกันของมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และความเสื่อมโทรมของธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม มีผลกระทบต่ชีวิตของมนุษย์ ได้มีตำแหน่งแห่งที่ในสังคมไทยเพิ่มมากขึ้นในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2520 - ครึ่งหลังของทศวรรษ 2530 ดังเห็นได้จากการที่งานวิชาการและงานเขียนแนวนิเวศวิทยาของโลกตะวันตกและโลกตะวันออกขึ้นสำคัญ ๆ หลายชิ้นได้มีการแปลเป็นภาษาไทยและตีพิมพ์เผยแพร่ เช่น จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ (Turning Point) ของ ฟรีดริชhoff คาปรา (พ.ศ. 2529) ปฏิวัติยุคสมัยด้วยฟางเส้นเดียว (The One Straw Revolution) ของ มาซาโนบุ ฟูกุโอะ (พ.ศ. 2530) นิเวศรัฐ นวนิยายที่เสนอสังคมใหม่ที่เป็นไปได้ในปี ค.ศ. 1999

⁴⁰Philip Hirsch, "Introduction : Seeing Forests for trees," in *Seeing Forests for Trees Environment and Environmentalism in Thailand*, Philip Hirsch (ed.) (Chiang Mai: Silkworm Book, 1997), pp. 2-3; ประภาส ปิ่นตบแต่ง, "ขบวนการสิ่งแวดล้อมยุคหลัง Modernism," *วารสารร่วมทุกข์* 13,1 (มิถุนายน - ตุลาคม 2537): 47-65.

⁴¹เนตรดาว แพทย์กุล, "การสร้างอุดมการณ์สิ่งแวดล้อมนิยมในโฆษณา," หน้า 22-33.

⁴²เรื่องเดียวกัน, หน้า 54-66.

(Ecotopia) ของ เออเนสต์ คอลเลนบาด (พ.ศ. 2530)⁴³ (หมายเหตุ – ตัวเลขในวงเล็บหลังชื่อหนังสือคือปีที่แปลและพิมพ์ครั้งแรก)

เช่นเดียวกับที่พบว่า ช่วงเวลานี้องค์กรพัฒนาเอกชนกำลังอยู่ในช่วงที่มีความเจริญสูงสุดโดยกิจกรรมและบทบาทหนึ่งที้องค์กรพัฒนาเอกชนให้ความสนใจและความสำคัญ คือ การรณรงค์ด้านสิ่งแวดล้อมในระดับต่าง ๆ เพื่อกระตุ้นจิตสำนึกเกี่ยวกับปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่คำนึงถึงความเสียหายและผลกระทบจากการใช้ทรัพยากรเพื่อการพัฒนาอย่างไร้ขีดจำกัด⁴⁴ รวมไปถึงการที่องค์กรพัฒนาเอกชนบางแห่ง เช่น มูลนิธิโกลด์คิมทอง และกลุ่มเสมสิกขาลัย ได้นำปรัชญาพุทธศาสนาไปเชื่อมโยงกับแนวคิด “ธรรมชาตินิยม” หรือนิเวศวิทยาแนวลึก ผ่านหนังสือที่มูลนิธิโกลด์คิมทองพิมพ์เผยแพร่สู่สังคม และผ่านการจัดกิจกรรมร่วมกันระหว่างนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมกลุ่มนิเวศวิทยาแนวลึกในตะวันตกกับชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นและนักพัฒนาเอกชนในสังคมไทย⁴⁵

5. การก่อตัวของกระแสวิพากษ์การพัฒนา แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนและวัฒนธรรมชุมชน

แนวทางการพัฒนาประเทศที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจตามตัวแบบ “ความทันสมัย” (Modernization model) ของ รอสเทา (W.W. Rostow) ที่เสนอให้ประเทศยากจนเห็นความสำคัญของ “ความก้าวหน้า” และ “การสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจ” ในลักษณะที่คลี่คลายสู่การเป็นสังคมทุนนิยม ซึ่งเป็นแนวทางกระแสหลักในการพัฒนาประเทศของประเทศต่าง ๆ นับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้รับการวิพากษ์จากนักคิดในกระแส “สำนักคิดพึ่งพา” (Dependency School) และทฤษฎี “การพัฒนาไปสู่ความด้อยพัฒนา” (Development of Underdevelopment

⁴³ฟริตจ็อฟ คาปรา, จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษเล่ม 3 มองความจริงด้วยทัศนะใหม่, แปลโดยพระประชา ปสนุณธมโม และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลด์คิมทอง, 2546); มาซาโนบุ ฟูกุโอะกะ, ปฏิวัติยุคสมัยด้วยฟางเส้นเดียว ทางออกของเกษตรกรรมและอารยธรรมมนุษย์, แปลโดยธนา ไตสีตระกูล (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลด์คิมทอง, 2530); เออเนสต์ คอลเลนบาด, นิเวศรัฐ นวนิยายที่เสนอสังคมใหม่ที่เป็นไปได้ในปี 1999, แปลโดยสัญญา เจริญวีรกุล (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลด์คิมทอง, 2530).

⁴⁴เบญจมาศ ศิริภัทร และสุรพล มุละดา, “เอ็นจีโอ” นักพัฒนาระดับรากหญ้าพันธุ์ที่สังคมขาด (ไม่) ได้? (กรุงเทพฯ: กองทุนแคนาดาและสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2545), หน้า 25-27.

⁴⁵เนตรดาว แพทย์กุล, “การสร้างอุดมการณ์สิ่งแวดล้อมนิยมในโฆษณา,” หน้า 65.

Theory) ที่ก่อตัวในประเทศแถบอเมริกาใต้ในช่วงปลายทศวรรษ 2500 โดยชี้ว่าแนวทางการพัฒนาความทันสมัยแบบทุนนิยมทำให้ประเทศกำลังพัฒนาหรือประเทศโลกที่ 3 อยู่ในภาวะ “ด้อยพัฒนา” เพราะมีลักษณะของการพึ่งพาประเทศทุนนิยมแกนกลาง การสะสมทุนไม่ได้กระจายตัวอยู่ภายในประเทศ แต่ถูกดึงเข้าสู่ประเทศทุนนิยมแกนกลาง กลยุทธ์ “การพัฒนา” ของกระแสสร้างความทันสมัย ผลักดันให้ประเทศโลกที่สามมีสภาพเป็นผู้ผลิตวัตถุดิบป้อนแก่ประเทศอุตสาหกรรม ขณะที่รูปแบบทางสังคมและการเมืองของประเทศมีนายทุนการค้า (Merchant Capitalists) เป็นผู้บริโภคมูลค่าทางเศรษฐกิจที่แท้จริง⁴⁶

แนวคิดการวิพากษ์แนวทางการพัฒนาประเทศตามตัวแบบของรอสเทาได้ก่อรูปและขยายตัวในช่วงทศวรรษ 2510 ดังปรากฏว่ามีการตั้งคำถามของประธานธนาคารโลกว่า การพัฒนาในช่วงทศวรรษ 2510 น่าจะมีอะไรที่มากกว่ามาตรการเร่งการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจใน พ.ศ. 2513 การที่สหประชาชาติมีมติให้ก่อตั้งโครงการเพื่อแนวทางอันเป็นหนึ่งเดียวในการพัฒนาและการวางแผนเพื่อไม่ให้ประชาชนส่วนหนึ่งส่วนใดถูกละเลยในการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนา และบรรลุความเท่าเทียมทางสังคมใน พ.ศ. 2513 คำประกาศ Cocoyac ซึ่งเน้นว่าจุดมุ่งหมายของการพัฒนาไม่ใช่อยู่ที่การพัฒนาวัตถุแต่ควรจะเป็นการพัฒนาคน รวมทั้งความหลากหลายในการพัฒนาโดยมีเป้าหมายในการพึ่งพาตนเอง ในปี พ.ศ. 2517 หรือในการประชุมพิเศษครั้งที่ 7 ของสหประชาชาติในปี 2518 ซึ่งเรียกร้องให้หาวิธีการที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนา โดยชี้ชัดว่า การพัฒนาที่ผ่านมาไม่สามารถกำจัดความยากจนได้ และจะทำให้ระดับ “ความยากจนสัมบูรณ์” ของประชากรหนึ่งในห้าหรือสองในห้าเลวร้ายลงไปอีก รวมไปถึงข้อเสนอว่าด้วยแนวคิด “การพัฒนาจากภายใน” ที่ปฏิเสธเรื่องความจำเป็นหรือความเหมาะสมในการเลียนแบบสังคมอุตสาหกรรมแบบกลไก โดยเสนอให้การพัฒนาประเทศพิจารณาลักษณะเฉพาะของแต่ละประเทศ⁴⁷

อาจกล่าวได้ว่า กระแสวิพากษ์การพัฒนาได้นำไปสู่การก่อตัวของแนวคิดการพัฒนาแบบใหม่ที่เรียกว่า “การพัฒนาอย่างยั่งยืน” ซึ่งมีลักษณะสำคัญอยู่ที่การทำให้สิ่งที่ดูเหมือนว่าจะไปด้วยกันไม่ได้ คือความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจกับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบและราบรื่น โดยไม่มีความจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงระบบสังคมที่เป็นอยู่

⁴⁶ ศุภชัย เจริญวงศ์, *ถอดรหัสการพัฒนา* (กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาการเมือง, 2544), หน้า 3-6.

⁴⁷ จันทนา บรรพศิริโชติ และสุริชัย หวันแก้ว, *บรรณาธิการ แปล, ศัพท์การพัฒนา : คู่มือความรู้สู่อำนาจ*, หน้า 25-28.

โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลไกตลาดและระบบเศรษฐกิจทุนนิยม⁴⁸ หรืออีกนัยหนึ่งคือการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของประชากรและการค้า โดยไม่ลดทอนความสามารถในการรองรับชีวิตของสิ่งแวดล้อมสำหรับคนรุ่นอนาคต หรือการพัฒนาที่ตอบสนองคุณภาพชีวิตของมนุษย์สูงสุดในคนรุ่นปัจจุบัน โดยที่ไม่เสื่อมถอยลงในคนรุ่นต่อไป⁴⁹

การก่อตัวของแนวคิด “การพัฒนาอย่างยั่งยืน” ปรากฏอย่างชัดเจนเมื่อปี พ.ศ. 2526 ซึ่งสมัชชาใหญ่องค์การสหประชาชาติได้ตั้งคณะกรรมการโลกเรื่อง สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (World Commission on Environment and Development) เพื่อศึกษาในเรื่องการสร้างความสมดุลระหว่างสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา โดยคณะกรรมการได้จัดประชุมกันครั้งแรกในปี พ.ศ. 2527 แล้วได้จัดทำรายงานเรื่องสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่ยั่งยืน (Brundtland Report and Our Common Future) โดยรายงานได้เรียกร้องให้ชาวโลกเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตที่ฟุ่มเฟือยและเปลี่ยนแปลงวิถีทางในการพัฒนาใหม่ที่ปลอดภัยต่อสิ่งแวดล้อม รายงานฉบับดังกล่าวแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2530 และได้มีการตีพิมพ์เป็นหนังสือชื่อ Our Common Future⁵⁰

นอกจากนี้ยังพบว่าในปี พ.ศ. 2529 องค์การศึกษาศาสนาและวัฒนธรรมของสหประชาชาติ หรือ ยูเนสโก ได้มีมติให้ประกาศปี พ.ศ. 2531 - พ.ศ. 2540 เป็น “ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาเชิงวัฒนธรรม” โดยให้เหตุผลว่าการพัฒนาที่ผ่านมาผิดพลาดเพราะมุ่งการขยายตัวทางเศรษฐกิจ และใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นฐานคิด ทำให้ละเลยปัจจัยหรือองค์ประกอบทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในกระบวนการพัฒนา โดยการพัฒนาควรถือคุณค่าของมนุษย์และวัฒนธรรมเป็นแกนกลาง ในการกำหนดวิธีดำเนินการพัฒนาจะต้องคำนึงถึงปัจจัยด้านมนุษย์ ให้คุณค่าทางวัฒนธรรมรวมอยู่ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม⁵¹

⁴⁸ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, วาทกรรมการพัฒนา อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะ และความเป็นอื่น, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: วิชาษา, 2545), หน้า 276.

⁴⁹อนุช อภาภิรม, การพัฒนาอย่างยั่งยืน คำตอบอยู่ในความหลากหลาย (กรุงเทพฯ: มูลนิธิศูนย์สื่อเพื่อการพัฒนา, 2545), หน้า 38.

⁵⁰พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development), พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2546), หน้า 55; สุรัชย์ หวันแก้ว, บรรณาธิการ, การพัฒนาที่ยั่งยืนในกระแสโลกาภิวัตน์กับทิศทางประเทศไทย (กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาการพัฒนาสังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า10.

⁵¹พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development), หน้า 59.

เป็นที่น่าสังเกตว่า มติเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาเชิงวัฒนธรรมขององค์การยูเนสโกไม่ค่อยเป็นที่กล่าวถึง ในขณะที่รายงานของคณะกรรมการโลกฯ ที่กล่าวถึงการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยเน้นที่การพัฒนาที่คำนึงถึงเรื่องสิ่งแวดล้อม และแทบจะไม่พูดถึงการพัฒนาในมิติด้านวัฒนธรรม เป็นที่กล่าวถึงในวงกว้าง⁵² อย่างไรก็ตาม รายงานของคณะกรรมการโลกหรือรายงานบรันด์แลนด์ มีลักษณะของการใช้ภาษาที่คลุมเครือไม่ชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความหมายของ “การพัฒนาที่ยั่งยืน” อันนำไปสู่การที่บุคคล สถาบัน หน่วยงาน องค์กรแขนงต่าง ๆ เลือกประกาศจุดยืน หรือตีความ ถกเถียง รวมทั้งขยายความ “การพัฒนาที่ยั่งยืน” เพื่อเสนอสิ่งที่เห็นว่าเป็นความจำเป็นของคนรุ่นปัจจุบัน หรือความจำเป็นพื้นฐานของมนุษย์ในการพัฒนาที่ยั่งยืน⁵³

“การพัฒนาที่ยั่งยืน” ในทัศนะหรือข้อเสนอของประเทศกำลังพัฒนาหรือประเทศโลกที่สาม จึงมีการกล่าวถึงหรือหยิบยกเรื่องระบบความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ที่สัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น โดยมีธรรมชาติเป็นศูนย์กลาง หรือมุมมองแบบนิเวศวิทยาแนวเล็ก เรื่องความเป็นประชาธิปไตยและความยุติธรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในการพัฒนาทั้งในระดับโลก คือความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันระหว่างประเทศพัฒนาแล้วกับประเทศกำลังพัฒนา และในระดับสังคมภายในประเทศที่เปิดให้ประชาชนหรือชุมชนมีส่วนร่วมและสามารถดูแลจัดการทรัพยากร ตลอดจนเรื่องเพศสภาพ (Gender) ที่เปิดให้เพศหญิงเข้าร่วมในการจัดการธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเช่นเดียวกับเพศชาย โดยผนวกเรื่องเหล่านี้เข้าไปใน “การพัฒนาที่ยั่งยืน”⁵⁴

ต้องกล่าวด้วยว่า แนวคิด “การพัฒนาที่ยั่งยืน” ในรายงานบรันด์แลนด์ เป็นแนวคิดที่เปิดให้กลุ่มคนกลุ่มต่าง ๆ เช่น นักวิทยาศาสตร์ เจ้าหน้าที่ของรัฐ นักวิชาการ รวมทั้งองค์กรพัฒนาเอกชน มีบทบาทในการเสนอหรือทำกิจกรรมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่องค์กรพัฒนาเอกชนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาที่ยั่งยืน นับตั้งแต่การจัดทำรายงานบรันด์แลนด์ รวมทั้งกิจกรรมที่จัดเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เช่น การประชุมสมัชชาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโลก (IUCN's World Conservation strategy : Living Resource Conservation for Sustainable

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 59-60.

⁵³ ไชยรัตน์ เจริญสินโอสถ, วาทกรรมการพัฒนา อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะ และความเป็นอื่น, หน้า 277-280.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 291-311; กมลภาสิน, การพัฒนาที่ยั่งยืน, แปลโดยสุกัญญา หาญตระกูล, (กรุงเทพฯ: เจเนอรัลเพรส, 2535); Arturo Escobar, Encountering Development : The Making and Unmaking of the Third World (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1995), pp. 154-211.

Development) ครั้งที่ 1 เมื่อปี พ.ศ. 2523 หรือการเข้าร่วมประชุมในการประชุมว่าด้วยสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาของสหประชาชาติ (The United Nations Conference on Environment and Development – UNCED) ที่บราซิลในปี พ.ศ. 2535 ตามมติของสหประชาชาติที่ออกในปี พ.ศ. 2532 ให้มีการประชุมดังกล่าว โดยเรียกร้องให้องค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมเพื่อคุณูปการ ต่อการประชุม ทำให้แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนเผยแพร่อย่างกว้างขวางผ่านกิจกรรมขององค์กร พัฒนาเอกชน⁵⁵

ทั้งกระแสวิพากษ์ การพัฒนา และแนวคิด “การพัฒนาที่ยั่งยืน” ต่างปรากฏว่ามีการ นำเข้าหรือก่อตัวขึ้นในสังคมไทยในช่วงทศวรรษ 2520 - ครั้งแรกของทศวรรษ 2530 โดยกระแส แรกเห็นได้จากการแปลและตีพิมพ์หนังสือเรื่อง “จิ๋วแต่แจ๋ว เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ” (Small is Beautiful) ของ อี. เอฟ. ชูเมกเกอร์ (พ.ศ. 2524) ซึ่งสาระของหนังสืออยู่ที่การวิพากษ์การพัฒนาที่ เน้นการผลิตสินค้าและการขยายตัวทางเศรษฐกิจ และเสนอยุทธวิธีใหม่ในการพัฒนาที่เน้นการ พัฒนามนุษย์ การแก้ปัญหาความยากจนในชนบทโดยตอบสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐานของชนบท ด้วยเทคโนโลยีที่เหมาะสม และการใช้หมู่บ้านเป็นฐานคิดในการพัฒนา รวมไปถึงการให้ความสำคัญ กับประเด็นความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม⁵⁶

หรือการจัดสัมมนาวิชาการในหัวข้อเกี่ยวกับ “ทฤษฎีการพึ่งพากับสังคมเศรษฐกิจไทย” โดยคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พ.ศ. 2526) ซึ่งมีการอธิบายว่าความสัมพันธ์ ของระบบเศรษฐกิจโลก ประกอบด้วยกลุ่มประเทศพัฒนาแล้วหรือกลุ่มประเทศอุตสาหกรรม กับ กลุ่มประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มประเทศทั้ง 2 กลุ่ม เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่ เท่าเทียมกัน โดยกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาอยู่ในฐานะที่ด้อยกว่า เนื่องจากกลไกของการพัฒนา ตามตัวแบบความทันสมัยหรือระบบทุนนิยมที่เป็นอยู่ ทำให้กลุ่มประเทศกำลังพัฒนาต้องพึ่งพากลุ่ม

⁵⁵Matthias Finger, “Environmental NGOs in the UNCED process,” in *Environmental NGOs in world politics Linking the local and the global*, Thomas Princen and Matthias Finger (London and New York: Routledge, 1994), pp. 187-197.

⁵⁶อี. เอฟ. ชูเมกเกอร์, *จิ๋วแต่แจ๋ว เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ*, แปลโดยสมบุญ ศรีศิลป์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524).

ประเทศอุตสาหกรรม ตลอดจนมีช่องทางให้กลุ่มประเทศหรือประเทศอุตสาหกรรมมีอิทธิพลเหนือกระบวนการทางเศรษฐกิจของกลุ่มประเทศหรือประเทศกำลังพัฒนา⁵⁷

ส่วนแนวคิด “การพัฒนาที่ยั่งยืน” นั้น พิจารณาได้จากการที่องค์การพัฒนาเอกชนหรือเอ็นจีโอไทยในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2520 - ครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 ได้กำหนดวิสัยทัศน์โดยรวมของการดำเนินการอยู่ที่วิสัยทัศน์เรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชน” ในการพัฒนา ตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมดำเนินการและร่วมรับผลประโยชน์ วิสัยทัศน์เรื่อง “เกษตรทางเลือก” ซึ่งเสนอแนวทางการเกษตรทางเลือกแทนที่แนวทางการเกษตรแผนใหม่ที่ใช้ปุ๋ยและสารเคมีปราบศัตรูพืช อันจะส่งผลกระทบต่อระยะยาวแก่สิ่งแวดล้อม และวิสัยทัศน์เรื่อง “การพัฒนาที่ยั่งยืน” ซึ่งเสนอว่าการพัฒนากระแสหลักที่เน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างเดียวไม่เพียงพอ ชุมชนต้องมีอำนาจในการตัดสินใจในการพัฒนา รวมทั้งต้องรักษาสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่อย่างยั่งยืน⁵⁸

นอกจากกระแสวิพากษ์การพัฒนาและ “การพัฒนาที่ยั่งยืน” ยังปรากฏว่าในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2520 - ครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 เป็นช่วงก่อตัวของกระแสความคิดเรื่อง “วัฒนธรรมชุมชน” ซึ่งมีลักษณะการวิพากษ์กระแสการพัฒนาของรัฐและระบบทุนนิยมที่ส่งผลกระทบต่อชนบทในทางลบต่อชุมชน โดยสาระสำคัญอยู่ที่การชี้ให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวชนบทบนฐานเศรษฐกิจแบบยังชีพ และวัฒนธรรมชุมชนที่ให้ความสำคัญกับน้ำใจและความเป็นชุมชนที่เหนียวแน่น รวมทั้งการชี้ว่าแบบแผนการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในชนบทควรจะเป็นแบบแผนของการพัฒนาไม่ใช่แบบแผนหรือวิถีของประเทศที่พัฒนาแล้ว ซึ่งเน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจ และทำให้เกิดลักษณะความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างเมืองกับชนบท โดยที่กระแสความคิด “วัฒนธรรมชุมชน” ได้ก่อตัวและแพร่หลายในแวดวงนักพัฒนาเอกชนและนักวิชาการไทยบางส่วน ซึ่งมีปัจจัยสำคัญคือ 1) การให้ความสำคัญกับการพัฒนาวัฒนธรรมในระดับสากล โดยการประกาศทศวรรษโลกว่าด้วยการพัฒนาวัฒนธรรมขององค์การยูเนสโก 2) การเปลี่ยนแปลงการอธิบายคำสอนของคริสต์ศาสนาและการเพิ่มความช่วยเหลือระหว่างประเทศผ่านองค์การพัฒนาเอกชน 3) การคุกคามของระบบทุนนิยมต่อชุมชนหมู่บ้านโดยมีแนวโน้มของการสลายตัวของชุมชน ในขณะที่วัฒนธรรมชุมชน

⁵⁷โปรดดู ริงสรรค์ ธนะพรพันธุ์ และสมบุรณ์ ศิริประชัย, บรรณาธิการ, *ทฤษฎีการพึ่งพากับสังคมเศรษฐกิจไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528).

⁵⁸เบ็ญจมาศ ศิริภัทร และสุพหล มุละดา, “เอ็นจีโอ” นักพัฒนาระดับรากหญ้าพันธุ์ที่สังคมขาด (ไม่) ด้?, หน้า 24-26; สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และสุพหล มุละดา, *จากรากหญ้าถึงขอบฟ้า : อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ขององค์การพัฒนาเอกชนไทย* (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2544), หน้า 80-87.

ยังเข้มแข็ง 4) การตื่นตัวของปัญญาชน นักวิชาการ และคนชั้นกลาง ต่อการมีส่วนร่วมในการเมือง และกิจกรรมของประเทศ หลังการเปลี่ยนแปลง 14 ตุลาคม 2516 และการที่แนวทางของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยประสบความสำเร็จ⁵⁹

6. การก่อตัวของกระแสความคิดเรื่องสิทธิของประชาชน สิทธิมนุษยชน และสิทธิชุมชน

โดยภาพรวมแล้วอาจกล่าวได้ว่า แนวความคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพของประชาชนตามระบอบประชาธิปไตย ได้มีการหยิบยกขึ้นมาเพื่อบรรจุไว้ในรัฐธรรมนูญ อันเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศอีกครั้งหนึ่งในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2520 หลังจากที่สิทธิเสรีภาพของประชาชนได้ถูกริดลอนและจำกัดโดยรัฐบาลเผด็จการพลเรือนของ นายธานินทร์ กรัยวิเชียร ซึ่งเป็นรัฐบาลที่ขึ้นสู่อำนาจภายหลังการรัฐประหาร 6 ตุลาคม 2519⁶⁰

สาระสำคัญของมโนทัศน์เรื่องสิทธิเสรีภาพของประชาชนที่ปรากฏในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2520 เห็นได้จากข้อเสนอแก้ไขรัฐธรรมนูญของคณะกรรมการรณรงค์เพื่อให้รัฐธรรมนูญเป็นประชาธิปไตย (ครป.) ซึ่งก่อตัวขึ้นจากการรวมตัวของกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน (เอ็นจีโอ) ต่าง ๆ โดยกล่าวถึง 1. ความเท่าเทียมกันของผู้ชายและผู้หญิง 2. สิทธิของผู้ต้องหาที่ให้อถือว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ก่อนที่ศาลจะตัดสินลงโทษ 3. สิทธิในการคิด การเขียนและการพิมพ์โฆษณาอย่างแท้จริง โดยไม่มีกฎหมายเซนเซอร์ 4. ให้มีเสรีภาพในการชุมนุมทางการเมือง 5. ให้มีการขยายฐานผู้มีสิทธิเลือกตั้งและสิทธิการรับสมัครเลือกตั้งโดยลดเพดานด้านอายุลง 6. ให้ลดจำนวนวุฒิสมาชิกและให้วุฒิสมาชิกมีที่มาจากการเลือกตั้ง 7. ให้มีการแยกข้าราชการประจำออกจากข้าราชการการเมือง 8. นายกรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรีอย่างน้อยครั้งหนึ่งต้องมาจากการเลือกตั้ง 9. ให้อิสระในการ

⁵⁹ ยุक्ति มุกดาวิจิตร, "การก่อตัวของกระแส "วัฒนธรรมชุมชน" ในสังคมไทย : พ.ศ. 2520 - 2537," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขามนุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538), หน้า 75-109; อาริยา เศรษฐามาร์, ผ้าป่าข้าว : บทสะท้อนวิถีชีวิตของชุมชน (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2542), หน้า 16-18.

⁶⁰ สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, "60 ปีประชาธิปไตยไทย : ประวัติแห่งสิทธิเสรีภาพของประชาชน," ใน 60 ปีประชาธิปไตย, สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการ 60 ปีประชาธิปไตย, 2536), หน้า 42-45.

ปกครองท้องถิ่น 10. การประกาศกฎอัยการศึก การสงทหารไทยออกไปประจำในต่างประเทศ หรือนำทหารต่างชาติเข้ามาตั้งในประเทศไทยจะต้องได้รับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎร⁶¹

โดยพื้นฐานแล้วแนวคิดที่ว่าด้วยสิทธิเสรีภาพของประชาชน ในข้อเสนอกฎรัฐธรรมนูญที่กล่าวนี้ วางบนฐานของการให้ความหมายของ “สิทธิ” และ “เสรีภาพ” โดยหมายถึงประโยชน์ของประชาชนที่ได้มาหรือพึงมี โดยมีกฎหมายรับรองว่ามีอยู่และเป็นประโยชน์ที่กฎหมายคุ้มครองไม่ให้มีการละเมิด รวมทั้งบังคับให้เป็นไปตามสิทธิ ตลอดจนเป็นสิ่งที่บุคคลหรือประชาชนอาจกระทำได้โดยไม่ถูกป้องกันขัดขวาง ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญหรือหัวใจสำคัญของการปกครองระบอบประชาธิปไตย หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า แนวคิดที่ว่าด้วยสิทธิเสรีภาพของประชาชนในข้อเสนอดังกล่าว เป็นการกล่าวถึงสิทธิประโยชน์ทางกฎหมายของประชาชน อันเป็นหัวใจสำคัญของการปกครองระบอบประชาธิปไตย และหากพิจารณาในมิติของเวลา กล่าวได้ว่าแนวคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพทางกฎหมายของประชาชนตามวิถีของระบอบประชาธิปไตยได้ก่อตัว ปรากฏตัว และคลี่คลายตัว นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ซึ่งเริ่มมีบทบัญญัติว่าด้วยสิทธิเสรีภาพของประชาชนในรัฐธรรมนูญ⁶²

หรืออาจจะบุให้แคบลงได้ว่า การก่อตัวของแนวคิดที่ว่าด้วยสิทธิเสรีภาพของประชาชนในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2520 มีความเกี่ยวเนื่องกับเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ในด้านที่ว่า เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ได้ก่อให้เกิดกระแสสำนึกว่าด้วยสิทธิพลเมืองในฐานะเจ้าของประเทศ และการมีส่วนร่วมในบ้านเมืองตามที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ รวมทั้งการปลดปล่อยประชาชนออกจากอำนาจทางการเมืองของระบบราชการ ตลอดจนการมีบทบาทและสถานะของผู้หญิงในเวทีสาธารณะ⁶³ เช่นเดียวกับที่พบว่าในช่วงทศวรรษ 2510 โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ได้มีการศึกษาความหมายของสิทธิในประวัติศาสตร์ไทยที่มีความละเอียดลึกซึ้ง และมี

⁶¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 44-45.

⁶²บุญชู ณ บ่อมเพชร, “สัญญาประชาคม : แนวทางการศึกษาสิทธิชุมชน,” ใน **สิทธิชุมชนท้องถิ่น** พื้นที่เมืองดั้งเดิมล้านนา กรณีศึกษาชุมชนลัวะ ฮวน ลือ ปกาเกอญอ (กะเหรี่ยง) ในจังหวัดน่าน เชียงราย และเชียงใหม่, อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และคณะ (กรุงเทพฯ: นิติธรรม, 2546), หน้า 385-390.

⁶³นิธิ เอียวศรีวงศ์, สายชล สัตยานุรักษ์, อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, “การปลดปล่อยของสิบสี่ตุลา,” **ศิลปวัฒนธรรม** 19, 22 (ตุลาคม 2541): 109.

ผลต่อพัฒนาการทางความคิดการเมืองในสังคมไทยซึ่งกำลังเป็นประชาธิปไตยมากขึ้นกว่าช่วงก่อนหน้า⁶⁴

ควรกล่าวด้วยว่า ข้อเสนอแก้ไขรัฐธรรมนูญของคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญเพื่อให้รัฐธรรมนูญเป็นประชาธิปไตย (ครป.) ไม่ได้ได้รับความสนใจจากรัฐบาล พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ ซึ่งชี้ให้เห็นว่ารัฐบาลไม่ได้ใส่ใจที่จะดำเนินการให้สังคมไทยเป็นประชาธิปไตยอย่างสมบูรณ์ โดยในปี พ.ศ. 2526 ได้เกิดวิกฤตรัฐธรรมนูญ เนื่องจากบทเฉพาะกาลตามรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2521 กำลังจะหมดวาระลง ทำให้มีความพยายามของผู้นำทหารในการแก้ไขรัฐธรรมนูญโดยคงรักษาสถาปัตยกรรมเฉพาะกาลในส่วนที่ให้อำนาจวุฒิสภาเหนือสภาผู้แทนราษฎร และให้ข้าราชการประจำดำรงตำแหน่งทางการเมืองได้ ถ้าข้าราชการนั้นดำรงตำแหน่งวุฒิสมาชิก ในขณะที่พรรคการเมืองจำนวนหนึ่งคัดค้านการแก้ไขรัฐธรรมนูญที่คงบทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2521 จนกระทั่งมีการยุบสภาให้เลือกตั้งใหม่อันเป็นการยุติวิกฤตรัฐธรรมนูญ⁶⁵ และในปี พ.ศ. 2526 คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญเพื่อให้รัฐธรรมนูญเป็นประชาธิปไตยได้ยุติบทบาทลง⁶⁶

อย่างไรก็ดี กระแสความคิดเรื่องสิทธิของประชาชนตามระบอบประชาธิปไตยที่ก่อตัวขึ้นในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2520 ได้ดำเนินต่อมาจนถึงช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 ดังปรากฏว่าช่วงทศวรรษ 2520 - ครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 เป็นช่วงที่มีการรวมตัวขององค์กรเอกชน

⁶⁴ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, "สิทธิคนไทยในรัฐไทย," ใน *จินตนาการสุปี 2000 : นวัตกรรมเชิงกระบวนทัศน์ด้านไทยศึกษา?*, ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2539), หน้า 185.

⁶⁵รัฐบาลภายใต้การนำของ พล.อ.เกรียงศักดิ์ ชมนนธ์ (พ.ศ. 2520-2523) และรัฐบาล พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ (พ.ศ. 2523-2531) ได้ถูกเรียกว่าเป็นรัฐบาล "ประชาธิปไตยครึ่งใบ" อันแสดงถึงนัยที่ว่า การปกครองประเทศในช่วงเวลานี้ไม่ใช่ระบอบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์

⁶⁶สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, "มองการเมืองจากรัฐธรรมนูญไทยจาก พ.ศ. 2522 ถึง 2542," ใน *2 ทศวรรษ ครป. บนเส้นทางทางการเมืองภาคประชาชน พ.ศ. 2522-2542*, นฤมล ทับจุมพล, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญเพื่อประชาธิปไตย (ครป.), 2543), หน้า 17-24.

⁶⁶นฤมล ทับจุมพล, บรรณาธิการ, *2 ทศวรรษ ครป. บนเส้นทางทางการเมืองภาคประชาชน พ.ศ. 2522-2542*, หน้า 5.

หลายองค์กรจัดตั้งเป็นองค์กรนอกภาครัฐซึ่งมีจุดยืนและความคิดให้ประชาชนมีสิทธิมีเสียง มีส่วนร่วมในการพัฒนาและการเมืองมากขึ้น⁶⁷

ประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่าการก่อตัวของกระแสความคิดเรื่องสิทธิประชาชนได้นำไปสู่การก่อตัวของกระแสความคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน เนื่องจากแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนโดยรากฐานแล้วเป็นแนวคิดที่ก่อตัวขึ้นควบคู่กับแนวคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพของประชาชนตามระบอบประชาธิปไตย หากแต่ลักษณะพิเศษของแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนอยู่ที่การแบ่งแยกมนุษย์ออกจากสัตว์อื่น ๆ โดยกล่าวอ้างถึงคุณสมบัติพิเศษที่ทำให้มนุษย์ต่างจากสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ อันได้แก่ การมีเหตุผลหรือการรู้จักให้เหตุผลของมนุษย์ และมีการเน้นย้ำถึงการที่มนุษย์พึ่งตระหนักและเคารพซึ่งกันและกัน ตลอดจนปฏิบัติต่อกันและกันอย่างเท่าเทียมกัน หรืออีกนัยหนึ่งคือแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนให้ความหมายของความเป็นคนบนฐานของการคำนึงถึงเรื่องศักดิ์ศรีของความเป็นคนที่มีลักษณะเหมือนกัน ร่วมกัน และการมีความแตกต่างจากสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ร่วมกัน ทำให้มนุษย์ไม่ได้มีความแตกต่างกันในระดับบุคคลหรือกลุ่มบุคคล⁶⁸ โดยที่แนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนเป็นสิ่งที่ใช้ในการสร้างความชอบธรรมให้แก่ประชาชนในการเรียกร้องและการมีส่วนร่วมทางการเมือง-สังคมจากรัฐ⁶⁹

ในด้านหนึ่งจึงกล่าวได้ว่า แนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนเป็นแนวคิดที่ซ้อนทับกับแนวคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพของประชาชน และแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนได้ก่อตัวขึ้นในสังคมไทยในช่วงเวลา

⁶⁷ นฤมล ทับจุมพล และจรัส ดิษฐากิษย์, ขบวนการเพื่อรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนและการปฏิรูปการเมือง, ใน วิถีชีวิต วิถีรัฐ ขบวนการประชาชนร่วมสมัย, ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ (เชียงใหม่: ตรัสวิน (ซิลด์เวอร์มบุคคล), 2545), หน้า 471-472.

⁶⁸ ไชยันต์ ไชยพร, "หลักการสิทธิมนุษยชนในฐานะวัฒนธรรม : Richard Rorty กับสิทธิมนุษยชนในแนวโพสโมเดิร์นในโลกตะวันตก : ความก้าวหน้าของจริยธรรมในพัฒนาการของ "Enlightenment," ใน วิถีสังคมไทย สรรพนธ์ทางวิชาการ เนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์ ชุดที่ 6 กฎหมายและสิทธิมนุษยชน, สันติสุข โสภณศิริ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, 2543), หน้า 145-146.

⁶⁹ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ และอดิศร หมวกทิมา, "สิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์ความคิดของสังคมไทย," ใน สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล, เสน่ห์ จามริก, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สำนักวิจัยและพัฒนาสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2546), หน้า 93.

คาบเกี่ยวกับกับการก่อตัวของแนวคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพของประชาชน คือ ปราบกฏและคลี่คลายตัว นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475⁷⁰

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในแงุ่มที่แนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนได้ก่อตัวและปรากฏ อย่างชัดเจนในสังคมไทย อาจารย์ได้ว่า แนวคิดดังกล่าวได้ก่อตัวอย่างเป็นทางการในทศวรรษ 2490 ซึ่งประเทศไทยได้ลงมติรับรองปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติ และ มีการพัฒนากลไกของรัฐเพื่อรองรับแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนโดยการตราและปรับปรุงเพิ่มเติม กฎหมาย เช่น ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ หรือรัฐธรรมนูญในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2510-ครึ่งแรกของทศวรรษ 2520⁷¹ เช่นเดียวกับที่ปรากฏว่าองค์กรพัฒนาเอกชนในช่วงหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 - 2522 ดำเนินการภายใต้วิสัยทัศน์เรื่อง "สิทธิมนุษยชน" โดยการสนับสนุนสิทธิมนุษยชน และในช่วงปี พ.ศ. 2523 - 2526 องค์กรพัฒนาเอกชนดำเนินกิจกรรมภายใต้วิสัยทัศน์ เรื่อง "การมีส่วนร่วมของประชาชน" ในการพัฒนาตั้งแต่ระดับร่วมคิด ร่วมดำเนินการ และร่วมรับ ผลประโยชน์ ซึ่งเป็นวิสัยทัศน์ที่สอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง "สิทธิมนุษยชน" ในด้านที่มีนัยถึงการที่ ประชาชนมีศักดิ์ศรี และมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาอย่างเท่าเทียมหรือได้รับการยอมรับจาก รัฐ⁷²

การก่อตัวของกระแสความคิดเรื่องสิทธิของประชาชนและสิทธิมนุษยชนยังนำมาซึ่ง หรือคลี่คลายมาสู่แนวคิดเรื่อง "สิทธิชุมชน" ซึ่งเป็นแนวความคิดที่ต่อต้านกับกระแสความคิดของ การกีดกันสิทธิ (Exclusive Rights) ในการเข้าถึงทรัพยากรตามวิธีคิดว่าด้วยสิทธิกระแสหลักที่ ปิดกั้นสิทธิในการใช้พื้นที่หรือการเข้าถึงทรัพยากรของส่วนรวม โดยจำแนกสิทธิดังกล่าวให้จำกัด เพียงสิทธิของบุคคล (ปัจเจกบุคคลหรือเอกชน) และสิทธิของรัฐ โดยที่แนวคิดเรื่อง "สิทธิชุมชน" ชี้ให้เห็นถึงสิทธิของชุมชนในการใช้ประโยชน์และบำรุงรักษาทรัพยากรที่เน้นประโยชน์ของส่วนรวม

⁷⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 112-116; สุวดี ธนะประสิทธิ์พัฒนา และสายชล วรณรัตน์, "สิทธิมนุษยชนที่ ปราบกฏอยู่ในวัฒนธรรม สังคม และการเมืองไทย," *วารสารอักษรศาสตร์* 17, 1 (มกราคม 2528): 35-49.

⁷¹สุวดี ธนะประสิทธิ์พัฒนา และสายชล วรณรัตน์, "สิทธิมนุษยชนที่ปรากฏอยู่ในวัฒนธรรม สังคม และการเมืองไทย," หน้า 43-53; กุมพล พลวัน, *สิทธิมนุษยชนในสังคมไทย* (ม.ป.ท.: ม.ป.ท., 2543), หน้า 3-9.

⁷²สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และสุพหล มุละดา, *จากรากหญ้าถึงขอบฟ้า อดีต ปัจจุบันและอนาคต ขององค์กรพัฒนาเอกชนไทย*, หน้า 71-80.

มากกว่าประโยชน์ส่วนตน และการเข้าถึงทรัพยากรของสมาชิกในชุมชนโดยเท่าเทียมกัน ซึ่งการใช้ประโยชน์และดูแลรักษาทรัพยากรกระทำโดยชุมชน⁷³

แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนที่มีหัวใจสำคัญอยู่ที่การกล่าวถึงสิทธิและอำนาจในการจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยชุมชน กล่าวได้ว่า เป็นแนวคิดที่ก่อตัวในกลุ่มนักวิชาการ และองค์กรพัฒนาเอกชนในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2520 - ครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 ดังปรากฏว่าองค์กรพัฒนาเอกชนในช่วงปี พ.ศ. 2527 - 2533 โดยภาพรวมแล้ว ดำเนินกิจกรรมภายใต้วิสัยทัศน์เรื่อง "สิทธิชุมชน"⁷⁴ ขณะที่ในกลุ่มนักวิชาการนั้น การก่อตัวของแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน ปรากฏอย่างชัดเจนในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 โดยมีงานวิจัยชุด "ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา" เป็นจุดหมายสำคัญในการสร้างความเข้าใจใหม่เพิ่มเติมเกี่ยวกับสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรและกระบวนการสร้างสำนึกและความหมายของ "สิทธิชุมชน"⁷⁵

ในส่วนของภาคปฏิบัติการทางสังคมเกี่ยวกับแนวคิดเรื่อง "สิทธิชุมชน" นั้น ปรากฏว่าช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 ได้มีการเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวบ้าน นักศึกษาและนักพัฒนาเอกชน เพื่อผลักดันหรือเรียกร้องพระราชบัญญัติป่าชุมชน ซึ่งมีสาระสำคัญคือการรับรองสิทธิของชุมชนในการดูแลและจัดการทรัพยากรภายในท้องถิ่น⁷⁶

⁷³ อานันท์ กาญจนพันธุ์, มิติชุมชน : วิถีคิดท้องถิ่นว่าด้วย สิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2544), หน้า 231-252; บุญชู ณ ป้อมเพชร, เรื่องเดียวกัน, หน้า 392-406.

⁷⁴ เบญจมาศ ศิริภัทร และสุรพล มุละดา, "เอ็นจีโอ" นักพัฒนาระดับรากหญ้าพันธุ์ที่สังคมขาด (ไม่) ได้?, หน้า 26; สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และสุรพล มุละดา, จากรากหญ้าถึงขอบฟ้า อดีต ปัจจุบันและอนาคตขององค์กรพัฒนาเอกชนไทย, หน้า 87.

โปรดดู เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ, บรรณาธิการ, ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา, 3 เล่ม (กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536).

⁷⁵ อานันท์ กาญจนพันธุ์, "สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร : สถานภาพการศึกษาเกี่ยวกับวิถีคิด," ใน พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร : กระบวนทัศน์และนโยบาย, อานันท์ กาญจนพันธุ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543), หน้า 55-56.

⁷⁶ อัจฉรา รักยุติธรรม, "3 ทศวรรษ ขบวนการป่าชุมชนภาคเหนือ," ใน 3 ทศวรรษป่าชุมชนท่ามกลางความสับสนของสังคมไทย, บุญตา สืบประดิษฐ์ และอัจฉรา รักยุติธรรม, บรรณาธิการ (เชียงใหม่: บีเอสการพิมพ์, 2542), หน้า 3-8.

มีข้อสังเกตว่า การก่อตัวของกระแสความคิดเรื่องสิทธิชุมชนในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 อาจจะมีความสัมพันธ์กับการก่อตัวของกระแสความคิดเรื่อง “วัฒนธรรมชุมชน” ซึ่งเป็นกระแสความคิดที่ก่อตัวในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2520 - ครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 รวมทั้งสัมพันธ์กับกระแส “ท้องถิ่นนิยม” (Localism) ซึ่งเป็นกระแสความคิดหรือกระแสสังคมที่ก่อตัวและค่อย ๆ ขยายตัวในวงวิชาการไทยตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เรื่อยมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516⁷⁷

ประการต่อมา คือแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน กล่าวได้ว่าเป็นความพยายามในการสร้างความเป็น “ชุมชน” ขึ้นใหม่ในฐานะหน่วยทางสังคมที่มีพื้นที่ทางสังคมเช่นเดียวกับรัฐและบุคคล/เอกชน รวมทั้งแสดงถึงและสร้างอัตลักษณ์/ตัวตนของชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มคน เพื่อต่อสู้และปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในโครงสร้างสังคม-การเมืองที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ⁷⁸

ควรเน้นย้ำอย่างยิ่งว่า การก่อตัวของแนวคิดสิทธิเสรีภาพของประชาชน สิทธิมนุษยชน และสิทธิชุมชน ถือได้ว่าเป็นบริบทเงื่อนไขทางสังคมที่กำหนดขึ้นโดยกลุ่มประชาชน นักวิชาการ และนักพัฒนาเอกชน (ส่วนหนึ่งของกลุ่มคนกลุ่มนี้ได้เคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมหรือการคัดค้านโครงการเขื่อน) ในลักษณะของข้อเสนอหรือกระแสความคิดที่มุ่งการปรับเปลี่ยนสัมพันธ์ภาพเชิงอำนาจระหว่างประชาชนกับรัฐ ดังพิจารณาได้จากการที่องค์กรพัฒนาเอกชนนับตั้งแต่ทศวรรษ 2520 ได้ทำกิจกรรมในลักษณะการกระตุ้นหรือสร้างองค์กรและเครือข่ายชาวบ้านโดยเน้นกระบวนการพัฒนาโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน (Participatory Development) ซึ่งนักพัฒนาเอกชนหรือองค์กรพัฒนาเอกชนและชาวบ้านจะเรียนรู้ร่วมกันเกี่ยวกับปัญหาและความต้องการร่วมกันของประชาชน แนวทางในการแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการ รวมไปถึงการตัดสินใจว่าจะ

⁷⁷โปรดดู พัฒนา กิติอาษา, **ท้องถิ่นนิยม Localism การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด** (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ, 2546); ธงชัย วินิจจะกูล, “การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ของอดีต : ประวัติศาสตร์ใหม่ในประเทศไทยหลัง 14 ตุลาคม,” ใน **สถานภาพไทยศึกษา : การสำรวจเชิงวิพากษ์, จักรทิพย์ นาดสุภา และคณะ, บรรณาธิการ** (กรุงเทพฯ: ไอ.เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, 2543), หน้า 29-37.

⁷⁸ยศ สันตสมบัติ, “สิทธิชุมชน : พัฒนาการและการปรับกระบวนการทัศน์ทางมานุษยวิทยา,” ใน **พลวัตสิทธิชุมชน : กระบวนทัศน์ทางมานุษยวิทยา, ชลธิรา สัตยวัฒน์, บรรณาธิการ** (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2546), หน้า 87-101.

ทำกิจกรรมอะไรร่วมกันในการแก้ไขปัญหา และสามารถแก้ปัญหาสำเร็จหรือสนองความต้องการร่วมกันได้หรือไม่ ซึ่งกระบวนดังกล่าวถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการประชาธิปไตยที่ประชาชนมีส่วนร่วม ควรต้องกล่าวด้วยว่า นักพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรที่ทำกิจกรรมเรื่อง "สิทธิ" ได้เข้าไปอยู่ในขบวนการทางการเมืองโดยตรง โดยการช่วยเรียกร้องสิทธิให้แก่ผู้ยากจนและไร้อำนาจ⁷⁹

ในขณะที่รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2521 ซึ่งเป็นรัฐธรรมนูญที่มีการบังคับใช้ในช่วงทศวรรษ 2520 - ครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 (2521 - 2534) ได้มีการระบุดึงการที่ประชาชนทุกคนมีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกันนั้น เป็นการระบุดึงสิทธิเสรีภาพอย่างเท่าเทียมกันของประชาชนภายใต้บทบัญญัติของกฎหมาย ซึ่งหมายรวมถึงกฎหมายและคำสั่งของคณะปฏิวัติรัฐประหารด้วย ทำให้สิทธิเสรีภาพของประชาชนหลายด้านถูกจำกัด อีกทั้งโดยแก่นแล้วรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2521 เป็นรัฐธรรมนูญที่กำหนดขึ้นภายใต้ภาวะการขัดแย้งและการประนีประนอมระหว่างกลุ่มสถาบันทหาร-ข้าราชการ และกลุ่มสถาบันพรรคการเมือง ในการต่อสู้เพื่อกำหนดกรอบสัมพันธภาพเชิงอำนาจระหว่างกลุ่มอำนาจทั้ง 2 ฝ่าย มากกว่าที่จะส่งเสริมหรือสนับสนุนกระบวนการประชาธิปไตย และแนวคิดเรื่องสิทธิของประชาชน⁸⁰

มีข้อที่น่าสังเกตว่า ในช่วงปลายทศวรรษ 2520 ได้มีความพยายามของรัฐสภาในการศึกษาทำความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน อันเป็นแนวคิดพื้นฐานของกระบวนการทางการเมืองแบบประชาธิปไตย อย่างไรก็ตามข้อสรุปของความพยายามของรัฐสภา คือ ประชาชนชาวไทยไม่มีความตื่นตัวเรื่องสิทธิและหน้าที่ของประชาชนตามระบอบประชาธิปไตย⁸¹ ซึ่งข้อสรุปนี้ โดยพื้นฐานแล้วน่าจะสนับสนุนการก่อตัวของกระแสความคิดเรื่อง

⁷⁹ บัณฑิต อ่อนคำ, "องค์กรพัฒนาเอกชนกับประชาธิปไตยไทย," ใน **ชนชั้นกลางบนกระแสดيمقراطيةไทย**, สังคีต พิริยะรังสรรค์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร, บรรณาธิการ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับ มูลนิธิฟรีดริช เอแบรท, 2536), หน้า 313-317.

⁸⁰ สุวดี ธนะประสิทธิ์พัฒนา และสายชล วรรณรัตน์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 52-53; เขาวณะ ไตรมาศ, "ความขัดแย้งจากรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2521 : แนวโน้มพัฒนาการสถาบันรัฐธรรมนูญไทย," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัย ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530).

⁸¹ ไพรตดู อัครเมศวร์ ทองนวล, "การมีส่วนร่วมทางการเมือง : สำรองแนวความคิดพื้นฐาน," **รัฐสภาสาร** 34, 10 (ตุลาคม 2529): 34-50; บุญเรือง บุรศักดิ์, "การมีส่วนร่วมทางการเมืองในการปกครองระบอบประชาธิปไตย," **รัฐสภาสาร** 34, 10 (ตุลาคม 2529): 51-71.

สิทธิของประชาชน สิทธิมนุษยชน และสิทธิชุมชน แต่ผู้ศึกษาเห็นว่าข้อสรุปของฝ่ายรัฐสภาจะสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ.2521 กล่าวคือ สนับสนุนการจำกัดสิทธิเสรีภาพของประชาชนหลายด้านด้วยบทบัญญัติของกฎหมาย ซึ่งครอบคลุมถึงกฎหมายและคำสั่งของคณะปฏิวัติรัฐประหารบนทศนะที่ว่า ประชาชนชาวไทยไม่มีความตื่นตัวเรื่องสิทธิและหน้าที่ของประชาชนตามระบอบประชาธิปไตย ดังที่กล่าวแล้วว่า ช่วงทศวรรษ 2520 - ครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 เป็นช่วงก่อนและขยายตัวขององค์กรเอกชนที่ทำกิจกรรมด้านสิทธิของประชาชน

7. การก่อตัวของกระแสความคิดที่มองว่าเขื่อนน้ำซึ่งปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

กระแสความคิดที่มองว่าเขื่อนน้ำมาซึ่งปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กล่าวได้ว่าปรากฏชัดเจนในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ดังเห็นได้จากบทความที่ตีพิมพ์เผยแพร่โดยชี้ให้เห็นถึงผลเสียของโครงการเขื่อน เช่น บทความเรื่อง “ปัญหาสภาพแวดล้อมกับการพัฒนา” (พ.ศ. 2519) ในวารสารสารสิ่งแวดล้อม ซึ่งนำเสนอภาพของปัญหาสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากโครงการพัฒนาต่าง ๆ โดยหนึ่งในกรณีที่ยกขึ้นมาอธิบาย ได้แก่ กรณีของการสร้างเขื่อนที่นำมาซึ่งการสูญเสียพื้นดินบางส่วนที่จมหายไปใต้น้ำพร้อมกับต้นไม้ แร่ธาตุ หลักฐานที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ภาวะดินเค็ม รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงสภาพทางนิเวศวิทยาจนทำให้ปลาและสัตว์น้ำบางชนิดสูญพันธุ์หรือลดลง เช่น กรณีโครงการเขื่อนอัสวานของอียิปต์ และโครงการลุ่มน้ำสินธุในปากีสถาน⁸²

บทความแปลเรื่อง “เขื่อน ทำให้เกิดแผ่นดินไหวจริงหรือ” (พ.ศ. 2520) ในวารสารสารสิ่งแวดล้อม ซึ่งแปลจากบทความเรื่อง “Earthquakes : Do reservoirs have an adverse effect?” ใน The Asia Magazine โดยสาระสำคัญของบทความชี้ถึงประเด็นของแผ่นดินไหวที่เกิดจากการสร้างเขื่อน และตั้งข้อสังเกตว่าบริเวณที่เหมาะสมกับการตั้งเขื่อนมักจะอยู่ในบริเวณหุบเขาต่าง ๆ ทั่วโลก ซึ่งบริเวณเหล่านั้นส่วนใหญ่มักจะมีโอกาสที่จะเกิดแผ่นดินไหวตามธรรมชาติ จึงเป็นการยากที่จะเลี่ยงปัญหาการสร้างเขื่อนในบริเวณที่มีการเกิดแผ่นดินไหว ตลอดจนยกตัวอย่างของ

⁸²“ปัญหาสภาพแวดล้อมกับการพัฒนา,” สารสิ่งแวดล้อม ฉบับพิเศษวันสิ่งแวดล้อมโลก (5 มิถุนายน 2519): 17-33.

เขื่อนที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหวในที่ต่าง ๆ ทั่วโลก เช่น เขื่อน Koyana ในอินเดีย เขื่อน Kremasta ในกรีซ⁸³

หรือบทความของสุมิตร ปิติพัฒน์ เรื่อง “การพัฒนาภาคอีสานก่อให้เกิดความทันสมัยหรือการเสียระบบทางสังคม” (พ.ศ. 2524) ซึ่งศึกษาวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงและแปรสภาพของชาวนาไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อันเป็นผลจากความพยายามของรัฐในการพัฒนา โดยมุ่งเน้นที่กลุ่มชาวบ้านในจังหวัดขอนแก่นที่อพยพย้ายถิ่นจากบริเวณน้ำท่วมจากโครงการเขื่อนอุบลรัตน์ ซึ่งชี้ว่าชาวบ้านที่อยู่ในบริเวณน้ำท่วมถึงและต้องอพยพย้ายถิ่นฐานประสบกับสภาพชีวิตที่เลวร้ายและต้องเข้าไปหางานทำในเมือง หรือเข้าไปบุกเบิกป่าเพื่อหาที่ทำกินใหม่⁸⁴

ควรกล่าวด้วยว่า การก่อตัวของกระแสความคิดดังกล่าวได้ขยายตัวหรือปรากฏในกลุ่มเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อน ดังเห็นได้จากบทความโดยโครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติเรื่อง “ความล้มเหลวจากการสร้างเขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้า” (พ.ศ. 2534) ซึ่งชี้ว่าโครงการเขื่อนไม่สามารถประสบความสำเร็จในด้านการผลิตกระแสไฟฟ้าและการชลประทานตามที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตฯ ตั้งเป้าหมายไว้ ตลอดจนส่งผลกระทบต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อาทิ ปัญหาน้ำเน่าเสีย การสูญเสียพื้นที่ป่าและสัตว์ป่า การลดลงหรือสูญพันธุ์ของปลา⁸⁵ หรือกรณีนิยมไพรสมาคม ซึ่งมีร่องรอยว่า นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล เลขานุการสมาคมได้เปลี่ยนกระแสความคิดจากที่ไม่คัดค้านการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่เป็นคัดค้านการสร้างเขื่อน เนื่องจากได้รับรู้จากปัญหาที่เกิดขึ้นในการสร้างเขื่อนว่า โครงการเขื่อนขนาดใหญ่เป็นสื่อหรือสะพานที่นำไปสู่การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำลายป่าไม้ในปริมาณที่มากกว่าการสูญเสียพื้นที่ป่าที่ถูกน้ำท่วมจากโครงการเขื่อน⁸⁶

ควรต้องเน้นว่า กระแสความคิดที่มองว่าเขื่อนนำมาซึ่งปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้กลายเป็นภาพลักษณ์หรือความจริงเกี่ยวกับเขื่อนอีกกระแสหนึ่ง ซึ่งตรงข้ามกับ

⁸³“เขื่อนทำให้เกิดแผ่นดินไหวจริงหรือ,” สารสิ่งแวดล้อม 3, 2 (กุมภาพันธ์ - มีนาคม 2520): 41-44.

⁸⁴สุมิตร ปิติพัฒน์, “การพัฒนาภาคอีสานก่อให้เกิดความทันสมัยหรือการเสียระบบทางสังคม,” วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา 1, 1 (กรกฎาคม 2524): 25-52.

⁸⁵โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ, “(บทคัดย่อ) ความล้มเหลวจากการสร้างเขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้า,” ใน การพัฒนาต้องมาจากประชาชน เวทีชาวบ้าน 34, วิษุรักษ์ ปัญญากุล, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2534).

⁸⁶สุภาพ เลขะกุล และคณะ, บรรณาธิการ, การต่อสู้และผลงานของนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล (กรุงเทพฯ: ตำนานสุขภาพการพิมพ์, 2535), หน้า 190-191.

วาทกรรมว่าด้วยเงื่อนไขของรัฐที่อธิบายเงื่อนไขในฐานะสัญลักษณ์ของการพัฒนา โดยที่วาทกรรมหรือ กระแสความคิดที่มองถึงผลเสียของเงื่อนไขได้ลงหลักปักฐานและมีพลังในการทำทลายวาทกรรมของ รัฐ⁸⁷

8. การก่อตัวของแนวคิดเรื่องประชาสังคมหรือขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม แบบใหม่

แนวคิดเรื่องประชาสังคมหรือขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่⁸⁸ กล่าวได้ว่าเป็นแนวคิดที่มีการอภิปรายทางทฤษฎีระดับนานาชาติ ตั้งแต่ช่วงกลางทศวรรษ 2500 ซึ่งมีการ อภิปรายในสหรัฐอเมริกาโดยประเด็นสำคัญของการถกเถียงอภิปราย ได้แก่ สาเหตุของการเกิด ปรากฎการณ์การเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ ลักษณะการจัดองค์กรเคลื่อนไหว ปัจจัยที่ทำให้ ขบวนการทางสังคมประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว อันนำมาซึ่งการแตกยอดเป็น

1. ทฤษฎี Break Down Theory ที่มองว่าขบวนการทางสังคมเกิดจากความคับข้องใจ ที่ผู้เข้าร่วมขบวนการได้รับจากโครงสร้างสังคม-การเมือง
2. ทฤษฎีการระดมทรัพยากร ที่มองว่าขบวนการทางสังคมก่อตัวจากการที่กลุ่มคน ที่คับข้องใจมีสมาชิก เงิน และพันธมิตรเพิ่มขึ้น อันนำไปสู่การจัดตั้งองค์กรเคลื่อนไหวเพื่อบรรลุ เป้าหมาย
3. ทฤษฎีกระบวนการทางการเมืองหรือโครงสร้างโอกาสทางการเมือง ที่มองว่า ความสำเร็จหรือความล้มเหลวของขบวนการทางสังคมขึ้นอยู่กับโอกาสหรือสภาวะทางการเมืองว่า รัฐเปิดช่องทางหรือโอกาสให้หรือไม่

ขณะที่ปรากฏว่าในช่วงปลายทศวรรษ 2510 ได้มีการอภิปรายทางทฤษฎีเกี่ยวกับ ประชาสังคมหรือขบวนการทางสังคมแบบใหม่อย่างกว้างขวางในทวีปยุโรป โดยประเด็นหลักของ การอภิปราย ได้แก่ การอธิบายว่าเหตุใดขบวนการทางสังคมที่หลากหลายชนชั้นจึงเกิดขึ้นอย่าง กว้างขวาง ซึ่งผลของการอภิปรายทำให้เกิดคำอธิบายว่า ขบวนการทางสังคมที่ปรากฏแพร่หลาย

⁸⁷กิตติพร ใจบุญ, “ความจริงในเรื่องเงื่อนไข : บทศึกษาการปฏิบัติการทางวาทกรรมในสังคมไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2490 - 2537,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538), หน้า 41-52.

⁸⁸โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับแนวคิดดังกล่าวในบทที่ 1 ของวิทยานิพนธ์

มีเนื้อหาสำคัญอยู่ที่การตั้งประเด็นขัดแย้งกับแบบแผนของสังคมที่เคยถือปฏิบัติกันมา และการชูประเด็นเรื่องอัตลักษณ์ของปัจเจกบุคคลในการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องตนเองจากการครอบงำของรัฐและระบบตลาดที่ลดทอนเสรีภาพของปัจเจกบุคคล ซึ่งกระทำในบริบทที่เรียกว่า “ประชาสังคม” อันเป็นบริบทที่อยู่นอกกระบวนการเมืองหรือรัฐ หรือโดยกระบวนการพูดคุย แลกเปลี่ยนอภิปรายถกเถียงไปมาของบุคคลในสังคม เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับวิถีชีวิต ตลอดจนปัญหาสังคมและแนวทางแก้ไขปัญหาในลักษณะของมติดำเนินการ

เช่นเดียวกับที่ในช่วงทศวรรษ 2510 - ทศวรรษ 2530 ได้มีการอภิปรายทางทฤษฎีโดยประเด็นหลักคือ การอธิบายว่าขบวนการทางสังคมแบบใหม่ในลาตินอเมริกามีความแตกต่างจากขบวนการในสหรัฐอเมริกาและยุโรป คือ ขบวนการในลาตินอเมริกานั้น ประเด็นการเรียกร้องหรือเคลื่อนไหวมักจะโยงกับปัญหาเศรษฐกิจซึ่งเป็นปัญหาของคนชั้นล่าง และประเด็นการเสริมสร้างการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การชี้ถึงประเด็นเรื่อง “ชุมชน” ในฐานะฐานของขบวนการทางสังคม อันเป็นเรื่องใหม่ที่เป็นลักษณะเฉพาะของประเทศโลกที่สามหรือประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งไม่ค่อยพบในขบวนการทางสังคมในสหรัฐอเมริกาหรือยุโรป

คงต้องกล่าวด้วยว่ามีการอภิปรายทางทฤษฎีในอินเดียในช่วงทศวรรษ 2520 และทศวรรษ 2530 ซึ่งประเด็นหลักอยู่ที่การอธิบายว่าขบวนการทางสังคมที่ปรากฏในอินเดียในช่วงเวลาดังกล่าวมีทั้งขบวนการที่มีอยู่เดิม เช่น ขบวนการสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์สำนักต่าง ๆ ขบวนการสวราชของมหาตมะคานธีที่ปฏิเสธทุนนิยม อุตสาหกรรม และสนับสนุนเศรษฐกิจพออยู่พอกินของหมู่บ้าน รวมทั้งขบวนการทางสังคมที่ก่อตัวขึ้นใหม่อย่างกว้างขวาง คือ ขบวนการเรียกร้องสิทธิเฉพาะของชุมชนหรือกลุ่มวรรณะ ขบวนการสิ่งแวดล้อม ขบวนการต่อต้านเขื่อนขนาดใหญ่ ขบวนการสตรี ฯลฯ โดยที่ลักษณะสำคัญของขบวนการใหม่ ๆ คือ การไม่ยอมรับการมองปัญหาและอุดมการณ์ชนชั้นแนวลิทธิมาร์กซ์ โดยมุ่งแสวงหาวิธีการใหม่ ๆ ที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากการเอาเปรียบโดยรัฐและกระบวนการเป็นทุนนิยมซึ่งรัฐร่วมมือกับนายทุน⁸⁹

อาจกล่าวได้ว่า ในบริบทของการอภิปรายทางทฤษฎีระดับนานาชาติเกี่ยวกับแนวคิดและปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ พบว่า ในช่วงปี พ.ศ. 2524-2525 ได้มีการนำ

⁸⁹ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, “ว่าด้วยขบวนการทางสังคมและเมืองไทย,” ใน วิถีชีวิต วิถีผู้ ขบวนการ ประชาชนร่วมสมัย, หน้า 8-18; ในการอธิบายนี้ ผู้ศึกษาได้อ่านและอาศัยคำอธิบายของธีรยุทธ บุญมี เพื่อเพิ่มเติมและเสริมความเข้าใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สารสำคัญของแนวคิดประชาสังคมในยุโรป ไพรตดู ธีรยุทธ บุญมี, ประชาสังคม (CIVIL SOCIETY) (กรุงเทพฯ: สายธาร, 2547), หน้า 40-83.

คำว่า Civil Society หรือ “ประชาสังคม” เข้ามาใช้ในสังคมไทย โดย สุรพงษ์ ชัยนาม นักคิดกลุ่มซ้ายใหม่เป็นผู้นำเข้ามาใช้คนแรก⁹⁰

ในบทความเรื่อง “อันโตนิโอ กรัมชี่ กับทฤษฎีว่าด้วยการครองความเป็นใหญ่” สุรพงษ์ ชัยนาม ได้นำเสนอแนวความคิดทฤษฎีของอันโตนิโอ กรัมชี่ นักคิดลัทธิมาร์กซ์ชาวอิตาลี ว่าด้วยการครองความเป็นใหญ่ เพื่ออธิบายลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมที่มวลชนอยู่ในภาวะถูกกดขี่ ชูตรีต โดยชี้ว่า การที่ชนชั้นบางชนชั้นสามารถสร้างและรักษาสถานภาพการครอบงำเหนือกลุ่มอื่น ๆ ผ่านการช่วงชิงต่อสู้ในปริมณฑล “ประชาสังคม” อันได้แก่ ปริมณฑลของทุกสิ่งทุกอย่างที่รัฐไม่มีอำนาจผูกขาด โดยเฉพาะพื้นที่ทางความคิดและโครงสร้างองค์กรทางวัฒนธรรม เช่น สื่อมวลชน โรงเรียน วัด ฯลฯ เพื่อการได้รับความยินยอมจากสมาชิกส่วนใหญ่ของประชาสังคม หรืออีกนัยหนึ่ง คือ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชนชั้นหลักกับชนชั้นรอง มีลักษณะของการใช้อำนาจครอบงำทางความคิดให้เกิดการยอมรับความเหนือกว่าของชนชั้นหลักมากกว่าการใช้อำนาจบังคับ

เช่นเดียวกับที่ชี้ว่า ประชาสังคมเป็นพื้นที่ที่ถูกรัฐใช้ในการปกป้องรัฐจากการต่อต้านของประชาชน และการธำรงรักษาความเหนือกว่าในการครองอำนาจนำนั้น ชนชั้นนำหรือชนชั้นหลักจะกระทำผ่านการสร้าง “กลุ่มทางประวัติศาสตร์” ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่หลากหลายกลุ่ม หลายชนชั้น และอยู่ภายใต้อิทธิพลของอุดมการณ์ของชนชั้นนำทำหน้าที่ดังกล่าว โดยที่นโยบายในการช่วงชิงชัยชนะเหนือประชาสังคมชั้นเด็ดขาดเป็นไปในลักษณะของการต่อสู้ทางอุดมการณ์ที่กินเวลานานและยืดเยื้อ เพื่อยึดครองพื้นที่ทางความคิดและจิตใจของมวลชน อันเป็นเครื่องชี้วัดถึงชัยชนะชั้นเด็ดขาดของชนชั้นนำ ขณะเดียวกันการทำทลายหรือต่อต้านการครองความเป็นใหญ่ของรัฐหรือชนชั้นนำจะทำโดยกระบวนการเดียวกัน คือ การต่อสู้ในพื้นที่ประชาสังคม โดย “กลุ่มประวัติศาสตร์” กลุ่มใหม่ เมื่อเกิดวิกฤติการณ์เชิงโครงสร้างที่ชนชั้นนำหรือรัฐสูญเสียความยินยอมของมวลชนและใช้อำนาจบังคับกดขี่เป็นหลัก⁹¹

⁹⁰“บทสัมภาษณ์ ดร. เกษียร เตชะพีระ,” ใน *ประชาสังคม ทรรศนะนักคิดในสังคมไทย*, ชูชัย ศุภวงศ์ และ ยุติ คาคการณ์ไกล, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2540), หน้า 121-122.

⁹¹สุรพงษ์ ชัยนาม, “อันโตนิโอ กรัมชี่ กับทฤษฎีว่าด้วยการครองความเป็นใหญ่,” *ปาจารยสาร* 8, 6 (ธันวาคม 2524): 70-78; การเก็บความบทความของสุรพงษ์ ชัยนาม ในที่นี้ เนื่องจากความไม่สัมพันธ์เกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีของกรัมชี่ รวมทั้งข้อเขียนของนักคิดแนวซ้ายใหม่อย่างสุรพงษ์ใช้ภาษาและศัพท์แสงที่อ่านยาก ผู้ศึกษาได้อาศัยงานเขียนอื่นอ่านประกอบเพื่อทำความเข้าใจแนวคิดทฤษฎีของกรัมชี่ด้วย อย่างไรก็ตามก็ดี ความผิดพลาดย่อมเป็นความรับผิดชอบของผู้ศึกษา โปรดดู ธีรยุทธ บุญมี, เรื่องเดียวกัน, หน้า 110-115; ชนิดา ชิตบัณฑิตย์, “โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจนำ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา

มีข้อสังเกตว่าแนวคิดทฤษฎีแนวชายใหม่ได้มีการนำเข้ามาและเผยแพร่ในแวดวงนักศึกษาและปัญญาชนไทยในช่วงต้นทศวรรษ 2510 โดยนักคิดอย่าง สุรพงษ์ ชัยนาม ไผตรี อึ้งภากรณ์ อากร ฮุนตระกูล สุชาติ สวัสดิ์ศรี ได้เขียนบทความที่ชี้ถึงการต่อสู้ทางสังคมในลักษณะของการประท้วงทางศีลธรรม การตั้งคำถามและท้าทายความคิดความเชื่อเรื่องวัฒนธรรมไทย “ความเป็นไทย” ที่เป็นอยู่ รวมทั้งความคิดเรื่อง “ประชาธิปไตยแบบไทย” โดยการสร้างความคิดและวัฒนธรรมใหม่ขึ้นแทนที่ในมิติที่ให้ความสำคัญกับสิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นของคนรุ่นใหม่โดยเฉพาะต่อนโยบายรัฐบาล ในฐานะพลเมืองของชาติที่พึงมีส่วนร่วมรับรู้และตัดสินใจเรื่องที่เกี่ยวข้องส่วนรวม⁹² และในระดับของปฏิบัติการทางสังคมนั้นพบว่า พฤติกรรมรวมหมู่ของกลุ่มคนที่หลากหลายทางความคิด ทั้งที่มีแนวคิดชาตินิยม ชัยใหม่ ลัทธิมาร์กซ์ กษัตริย์นิยม ซึ่งมีความต่างกันในเรื่องอุดมการณ์ ได้ปรากฏตัวร่วมกันภายใต้เป้าหมายร่วมกันในการเรียกร้องประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการทหารครั้งสำคัญที่เรียกว่า “เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516”⁹³

อย่างไรก็ตามดังที่กล่าวแล้วว่า ขบวนการนักศึกษาในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2510 รับอิทธิพลของลัทธิมาร์กซ์สายเหมา เจ๋อตง และพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย รวมทั้งมีบทบาทในการสนับสนุนและดำเนินกิจกรรมของสมาพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย⁹⁴ ตลอดจนหมายรวมไปถึงการเป็นพันธมิตรกับขบวนการกรรมกรที่เคลื่อนไหวเพื่อผลประโยชน์เฉพาะของกลุ่มกรรมกร⁹⁵ ในแง่มุมนี้แนวคิดทฤษฎีและปฏิบัติการทางสังคมแบบประชาธิปไตยที่ก้าวข้ามขอบเขตเรื่องชนชั้นแบบลัทธิมาร์กซ์จึงยังไม่ได้ได้รับความสนใจหรือไม่มีการเน้นย้ำเท่าไรนัก โดยที่ปฏิบัติการทางสังคมเพื่อเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นได้แสดงออกในรูปของการต่อสู้โดยใช้

มหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547), หน้า 13-23.

⁹²ประจักษ์ ก้องกีรติ, “ก่อนจะถึง 14 ตุลา : ความเคลื่อนไหวทางการเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชนภายใต้ระบอบเผด็จการทหาร (พ.ศ. 2506-2516).” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545), หน้า 213-241.

⁹³เรื่องเดียวกัน, หน้า 401-411.

⁹⁴คู่มือที่ 2 ของวิทยานิพนธ์ ในส่วนที่ว่าด้วยการเคลื่อนไหวเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.

⁹⁵ภาพพร อดิวนิชยพงศ์, “ขบวนการกรรมกรในฐานะที่เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม 14 ตุลาคม 2516 - 6 ตุลาคม 2519,” ใน ประวัติศาสตร์แรงงานไทยฉบับกึ่งศตวรรษกรรมกร กุศลจิน - 14 ตุลาคม - วีรบุรุษกรรมกร, ฉลอง สุนทรวาณิชย์ และคณะ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติร่วมกับภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมูลนิธิฟรีดริค เอแบร์ท, 2542), หน้า 95-119.

อำนาจเพื่อล้มล้างอำนาจรัฐตามแนวทางของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย หรือแนวทางสังคมนิยมประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 - 2525⁹⁶

เงื่อนไขสำคัญของการนำเข้าคำและแนวคิดของอันโตนิโอ กรัมสกี ซึ่งเกี่ยวกับ “ประชาสังคม” โดยสุรพงษ์ ชัยนาม ในช่วงกลางทศวรรษ 2520 อยู่ที่ว่า ข้อเสนอดังกล่าวปรากฏขึ้นในช่วงเวลาที่พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยกำลังล่มสลายและแนวคิดลัทธิมาร์กซ์กำลังอ่อนกำลังลง ในกลุ่มคนที่เชื่อมั่นในลัทธิมาร์กซ์ส่วนหนึ่งมีความพยายามที่จะแสวงหาแนวคิดสังคมนิยมที่ไม่ใช่ลัทธิเหมาเจ๋อตงของจีนหรือลัทธิสตาลินของสหภาพโซเวียต โดยหันมาสนใจงานของนักคิดซ้ายใหม่อย่างลีออน ทรอตสกี (Leon Trotsky) โรซา ลักเซมเบิร์ก (Rosa Luxemburg) อันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci)⁹⁷ ข้อเขียนเกี่ยวกับแนวคิดของกรัมสกีโดยสุรพงษ์ ชัยนาม จึงมีลักษณะที่กำลังบอกให้นักกิจกรรมหรือคนที่กำลังทำงานเพื่อประชาชนตามแนวคิดลัทธิมาร์กซ์เห็นว่ามีหนทางที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมโดยไม่ต้องใช้อาวุธหรือกำลังบังคับและก้าวข้ามกรอบเรื่องชนชั้น โดยการเคลื่อนไหวในประเด็นปัญหาต่าง ๆ ของคนในสังคมโดยไม่จำกัดชนชั้น⁹⁸ ในขณะที่แนวคิดประชาสังคมของกรัมสกีโดยตัวของแนวคิดเองนั้นกล่าวได้ว่าเป็นการเพิ่มมิติการเคลื่อนไหวทางสังคม-วัฒนธรรมเข้าไปในประชาสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่มุมของการช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดหรือจิตใจของมวลชน (War of Position) ซึ่งมีการเน้นเรื่องการต่อสู้ในมิติที่รอบด้านทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง จริยธรรม และวัฒนธรรม ที่สามารถเชื่อมโยงกับชีวิตประจำวันหรือวิถีชีวิตของมวลชน⁹⁹

ควรกล่าวด้วยว่า แนวคิดทฤษฎีของกรัมสกีเป็นกระแสนิ่งของกระแสความคิดเรื่องประชาสังคมที่มีการนำเข้ามาในสังคมไทย ซึ่งหากพิจารณาจากประวัติศาสตร์ของแนวคิด

⁹⁶โปรดดู ฤดี เรืองชัย, *หยดหนึ่งในกระแสน้ำ* (กรุงเทพฯ: มิ่งมิตร, 2539); ศิลา โคมฉาย, *ปฏิวัติเบาๆ* (กรุงเทพฯ: มิ่งมิตร, 2540).

⁹⁷เกษียร เตชะพีระ, “การเมืองภาคประชาชน ผ่าชนับน้ำตาโลกาภิวัตน์ภายใต้ร่มพระบรมโพธิสมภาร,” *ฟ้าเดียวกัน* 1, 1 (มกราคม - เมษายน 2546): 42.

⁹⁸“บทสัมภาษณ์ เกษียร เตชะพีระ,” หน้า 122-123.

⁹⁹กาญจนา แก้วเทพ, *การศึกษาสื่อมวลชนด้วยทฤษฎีวาทกรรม: แนวคิดและตัวอย่างงานวิจัย* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ภาพพิมพ์, 2541), หน้า 90-93; นลินี ตันธุนิตย์, บทความ “ขบวนการประชาชนในชนบทช่วงทศวรรษตั้งแต่ 2530 : ผลสำเร็จ/ล้มเหลวและผลกระทบ,” ใน *ประชาธิปไตย ประชาสิทธิ ประชาธรรม, นวลน้อย ตรีรัตน์, บรรณาธิการ* (กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 75-78.

ประชาสังคมในโลกตะวันตกจะพบว่า แนวคิดประชาสังคมได้ก่อตัวขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15 และคลี่คลาย แยกตัว ต่อมาจนถึงปัจจุบัน (ทศวรรษที่ 2540 หรือคริสต์ศตวรรษที่ 21) โดยมีแนวคิด กระแสหลัก ๆ หลายกระแส เช่น กระแสประชาสังคมแนวรัฐอารยะของโรมัส ฮ็อบบส์ กระแสประชาสังคมแนวสังคมนิยมของจอห์น ล็อก กระแสประชาสังคมแนวการจำกัดอำนาจรัฐโดยการถ่วงดุลของภาคสังคมที่มีความสนใจที่หลากหลายของอเล็กซิส เดอ ตอกเกอวิลล์ ฯลฯ¹⁰⁰

ในแง่มุมนี้ แนวคิดทฤษฎีประชาสังคมในสังคมไทยกล่าวได้ว่ามีหลายกระแส หลายแนวทาง ซึ่งอาจจำแนกเป็น 5 กระแส ดังนี้

1. ประชาสังคมแบบรัฐนิยม หรือประชาสังคมโดยรัฐ ซึ่งเป็นแนวคิดที่มีลักษณะของการคงรักษาสถานภาพทางอำนาจเดิมของรัฐ โดยการกระจายอำนาจเปิดช่องทางให้ประชาชนมีส่วนร่วมในระดับหนึ่ง ขณะที่ศูนย์กลางตัดสินใจคือรัฐ
2. ประชาสังคมแบบทุนนิยม อันเป็นกระแสที่ต้องการลดบทบาทของรัฐในทางเศรษฐกิจและสังคมลง เพื่อเปิดโอกาสให้กลไกตลาดและทุนทำงาน โดยมุ่งเน้นการแข่งขันและการเพิ่มประสิทธิภาพและให้พลังของตลาดควบคุมรัฐ
3. ประชาสังคมแบบเสรีนิยม หรือแบบกลุ่มอาสาสมัคร ที่เน้นความเป็น “พลเมือง” ที่มีจิตสำนึกทางการเมืองในสังคมประชาธิปไตย มากกว่าจะเป็นพลเมืองที่ดีของรัฐ โดยให้ความสำคัญกับพลังของชนชั้นกลาง กิจกรรมอาสาสมัคร กลุ่ม สมาคมอิสระที่หลากหลาย มุ่งเน้นให้รัฐลดบทบาทต่อกิจกรรมสาธารณะลง และคอยตอบสนองความต้องการของประชาชน
4. ประชาสังคมแบบชุมชนนิยม ที่เน้นความเข้มแข็ง ความร่วมมือ และความหลากหลายของชุมชน อันจะนำไปสู่ความเข้มแข็งของภาคประชาชน โดยที่รัฐอยู่ในฐานะการกลางที่เอื้อประโยชน์แก่ประชาชน
5. ประชาสังคมแบบขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมนิรูปแบบใหม่ ที่เน้นเรื่องการเคลื่อนไหวในพื้นที่การเมืองสาธารณะด้วยขบวนการประชาชน โดยให้วาทกรรมของประชาชนได้

¹⁰⁰โปรดดู ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, ประชาสังคม : พัฒนาการและนัยยะแห่งอนาคต (กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2540); ธีรยุทธ บุญมี, ประชาสังคม CIVIL SOCIETY (กรุงเทพฯ: สายธาร, 2547).

ยึดพื้นที่ทางความคิดและวัฒนธรรมของสังคม เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง กฎกติกา
อุดมการณ์ของสังคม หรือการปรับสัมพันธภาพทางอำนาจระหว่างรัฐ ทูต และประชาชน¹⁰¹

หรือหากจำแนกในลักษณะของสำนักคิด (School of Thought) โดยพิจารณาจากที่
มาทางความคิดของนักวิชาการ อาจจำแนกสำนักคิดประชาสังคมไทยได้เป็น 4 สำนักคิด ดังนี้

1. สำนักศาสนวิถี ซึ่งนำเสนอความคิดประชาสังคมบนพื้นฐานของหลักธรรมทาง
พุทธศาสนาที่มองความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม และแนวทางการแก้ไขปัญหาของสังคมใน
ลักษณะความร่วมมือที่ไม่มีความเหนือกว่าหรือต่ำกว่าในการแก้ไขและพัฒนาสังคมให้ดีขึ้น บน
พื้นฐานหลักคิดเรื่องความสมดุลแบบทางสายกลางและความเชื่อมโยงกันระหว่างสรรพสิ่ง

2. สำนักชุมชนวิถี ซึ่งนำเสนอความคิดประชาสังคมบนพื้นฐานการให้ความสำคัญ
กับความเป็นชุมชน อันเนื่องมาจากความเชื่อร่วมกันระหว่างนักคิดว่า “ชุมชน” เป็นกลไกสำคัญใน
การเสริมสร้างคุณภาพชีวิตมนุษย์ และเป็นรากฐานของการพัฒนาที่แท้จริง

3. สำนักสากลวิถี ซึ่งนำเสนอความคิดประชาสังคมบนพื้นฐานของแนวคิดทฤษฎี
ความเป็นประชาธิปไตยของตะวันตก

4. สำนักประสบการณ์วิถี ซึ่งนำเสนอความคิดประชาสังคมในฐานะทางเลือกใหม่
ของสังคมในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของสังคม โดยมีที่มาจากประสบการณ์ตรงหรือประสบการณ์ใน
ทางปฏิบัติของนักคิด นักวิชาการ ที่ทำกิจกรรมทางสังคม¹⁰²

ต้องกล่าวด้วยว่า แนวคิดประชาสังคมได้ก่อตัวและมีการปฏิบัติในแวดวงองค์กร
พัฒนาเอกชนที่ก่อตัวและทำกิจกรรมทางสังคมในช่วงทศวรรษ 2510 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วง
ทศวรรษ 2520 - ทศวรรษ 2530¹⁰³ โดยที่กล่าวได้ว่าโดยภาพรวมแล้ว นอกจากกระแสหรือแนวทาง
ประชาสังคมแบบรัฐนิยมหรือประชาสังคมโดยรัฐซึ่งปรากฏและก่อตัวอย่างชัดเจนในช่วงหลังการ
เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 - ครั้งแรกของทศวรรษ 2510 แล้ว กระแสความคิดหรือสำนัก
คิดประชาสังคมอื่น ๆ ล้วนแต่ก่อตัวและปรากฏในช่วงทศวรรษ 2510 - ทศวรรษ 2530 ทั้งสิ้น¹⁰⁴

¹⁰¹ กฤษฎา บุญชัย, “แนวคิด ทฤษฎีในการศึกษาชุมชนและประชาสังคม,” วารสารร่วมพฤษ 17, 1
(มิถุนายน - กันยายน 2541): 25-27.

¹⁰² เศรษฐา ทรัพย์เย็น, “พัฒนาการความคิดประชาสังคมไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร
สาขาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547), หน้า 254-267.

¹⁰³ จามะรี เชียงทอง, วิวัฒนาการของประชาสังคมในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2543), หน้า 39-52.

¹⁰⁴ ไพโรจน์ เศรษฐา ทรัพย์เย็น, “พัฒนาการความคิดประชาสังคมไทย,” หน้า 52-253.

นอกจากนี้ยังพบว่าช่วงทศวรรษ 2510 - ทศวรรษ 2520 เป็นช่วงที่แนวคิดเรื่อง “เครือข่าย” ที่สัมพันธ์กับแนวคิดประชาสังคม โดยเน้นเรื่องการสร้างสังคมที่ปัจเจกบุคคลมีเสรีภาพ ในการร่วมมือกันอย่างเท่าเทียม และการประสานร่วมมือกันของกลุ่ม องค์กร สมาคม ในลักษณะ เครือข่ายเพื่อช่วยเหลือกันโดยให้ปัจเจกและองค์กรแต่ละแห่งที่เป็นสมาชิกเครือข่าย ยังคงรักษา ความเป็นอิสระและเอกลักษณ์ของตน ภายใต้เงื่อนไขของการมีรากฐานความคิดและเป้าหมาย ร่วมกันได้รับความนิยมและแพร่หลายในภาคธุรกิจและแวดวงองค์กรพัฒนาเอกชนตามลำดับ¹⁰⁵

ขณะเดียวกันปรากฏว่าในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 ได้มีการเผยแพร่ประสบการณ์ และแนวคิดของขบวนการเคลื่อนไหวปกป้องป่าไม้ในอินเดียคือขบวนการชิปโก้ ซึ่งมีลักษณะการ เคลื่อนไหวแบบประชาสังคมที่ข้ามขอบเขตเรื่องชนชั้น เพศ วัย โดยเคลื่อนไหวในแนวทางสันติวิธี และการสื่อสารเชิงวัฒนธรรม โดยการโอบกอดต้นไม้ ไม่ให้มีการตัดต้นไม้ขึ้น ๆ รวมทั้งการใช้เพลง พื้นบ้าน นิทานพื้นบ้าน การเดินเท้าระยะไกลเพื่อพบปะพูดคุยกับชาวบ้านในพื้นที่สัมปทานป่าไม้ การเขียนบทความ การสร้างสื่อภาพเผยแพร่อย่างต่อเนื่อง ฯลฯ ซึ่งเน้นเรื่องปัญหาปากท้อง ปัญหา เศรษฐกิจของชาวบ้าน และการสร้างเศรษฐกิจชุมชนที่ชุมชนมีสิทธิในการจัดการป่าทั้งในระดับพื้นที่ และระดับนโยบาย อันนำไปสู่การที่รัฐบาลอินเดียประกาศยุติการสัมปทานไม้ทั้งหมดในเทือกเขา หิมาลัยของรัฐอุตตรประเทศเป็นเวลา 15 ปี พร้อมกับการออกกฎหมายป่าไม้ที่เน้นการปกป้องคุ้มครอง สิ่งแวดล้อม และมีแผนงานป่าไม้สังคมเพื่อแสวงหาแนวทางการจัดการป่าร่วมกันระหว่างรัฐกับชุมชน ดังเห็นได้จากบทความโดยสันติสุข โสภณสิริ¹⁰⁶ และหนังสือที่พระไพศาล วิสาโล เป็นบรรณาธิการ¹⁰⁷ ซึ่งข้อเขียนชิ้นหลังมีความพยายามที่จะเชื่อมโยงประสบการณ์และแนวคิดของขบวนการชิปโก้กับ เรื่องการคัดค้านโครงการเขื่อนและปัญหาการทำลายป่าธรรมชาติเพื่อปลูกไร่ยูคาลิปตัส อันเป็น ปัญหาที่ปรากฏในสังคมไทยในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 ในฐานะประสบการณ์ แนวคิด และ แรงบันดาลใจของทุกคนที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศน์¹⁰⁸

¹⁰⁵ เสรี พงศ์พิศ, วัฒนธรรมองค์กรของโลกยุคใหม่ เครือข่าย ยุทธวิธีเพื่อประชาคมเข้มแข็ง ชุมชนเข้มแข็ง (กรุงเทพฯ: โครงการมหาวิทยาลัยชีวิต สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน, 2548), หน้า 29-46.

¹⁰⁶ สันติสุข โสภณสิริ, “ชิปโก้ : ขบวนการพื้นบ้านเพื่อสร้างสรรควัฒนธรรมทางนิเวศวิทยาของโลก,” *อาจารย์สาร* 14, 3 (พฤษภาคม - มิถุนายน 2530): 63-71.

¹⁰⁷ พระไพศาล วิสาโล, บรรณาธิการ, *โอบกอด บทเรียนและแรงบันดาลใจในการพิทักษ์ป่าของ ขบวนการชิปโก้* (กรุงเทพฯ: กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคมและโครงการสันติภาพและการพัฒนา, 2534).

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า (9) - (12).

หัวใจสำคัญของการก่อตัวของแนวคิดประชาสังคมอยู่ที่ว่า นักเคลื่อนไหวหรือกลุ่มเคลื่อนไหวทางสังคมที่เคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อน หรือเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในช่วงทศวรรษ 2520 - 2530 ได้ให้ความสนใจเรียนรู้แนวคิดประชาสังคมและประสบการณ์ของขบวนการเคลื่อนไหวในต่างประเทศ ดังพบว่า มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ (เดิมใช้ชื่อว่า “โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ”) ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมที่เคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับป่าไม้และการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนกรณีเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล¹ ได้ก่อตัวขึ้นจากการที่นักเคลื่อนไหวทางสังคมส่วนหนึ่งได้สำรวจและศึกษาแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศและการแก้ไขปัญหาของสังคมในหลายแนวทาง เช่น แนวทางของพรรคกรีนในเยอรมนี แนวทางวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง ฯลฯ ตลอดจนการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนแนวคิดและประสบการณ์การเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมของต่างประเทศ เช่น ประสบการณ์และแนวคิดของขบวนการชิปโก้ในอินเดีย

ประกอบกับพื้นฐานของกลุ่มก่อตั้งมูลนิธิจำนวนหนึ่งเป็นนักศึกษากิจกรรรมที่สนใจการเมืองเป็นพื้นเดิม ทำให้มีการสรุปทเรียนความล้มเหลวของ 14 ตุลาคม 2516 การแตกสลายของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และความล้มเหลวของขบวนการนักศึกษาช่วงหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 รวมไปถึงภาวะทางสังคมการเมืองคือการแตกสลายของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยและภาวะสงครามเย็น

ถือได้ว่าทั้งหมดที่กล่าวมานำไปสู่การที่นักเคลื่อนไหวกลุ่มแรก ๆ ของมูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ พบว่า สังคมไทยโดยรวมยังไม่มี การตั้งคำถามเกี่ยวกับประเด็นสิ่งแวดล้อมในเชิงนิเวศวิทยาในกระแสความคิดทางเลือกการพัฒนาสังคมเท่าไรนัก โดยประเด็นสิ่งแวดล้อม “ไม่มีชาย ไม่มีขวา” หรืออีกนัยหนึ่งไม่เกี่ยวกับเรื่องอุดมการณ์ทางการเมือง และเป็นประเด็นที่จำเป็น

---

¹จากการสัมภาษณ์คุณวิฑูรย์ เพิ่มพงศาเจริญ แกนของการก่อตั้งโครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ หรือมูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ ทำให้ทราบว่า โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติให้น้ำหนักสำคัญอย่างมากต่อการเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนน้ำโจนและเขื่อนแก่งกรุง เนื่องจากพื้นที่โครงการตั้งอยู่ในเขตป่า ดังนั้นประเด็นอนุรักษ์มีความชัดเจน ในขณะที่กรณีเขื่อนปากมูลนั้นประเด็นเรื่องการอนุรักษ์ไม่ชัดเจนเพราะสร้างในเขตที่ราบ ดังนั้น การคัดค้านเขื่อนปากมูลถือได้ว่าเป็นการเคลื่อนไหวที่มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติให้ความสำคัญน้อยกว่ากรณีโครงการเขื่อนน้ำโจนและโครงการเขื่อนแก่งกรุง และมีความขัดแย้งแตกต่างระหว่างนักเคลื่อนไหวทางสังคมส่วนหนึ่งของมูลนิธิฯ กับคุณวนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ เจ้าหน้าที่ของมูลนิธิฯ ที่เข้าไปทำกิจกรรมคัดค้านเขื่อนปากมูล โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องแนวทางการเคลื่อนไหว

ต้องให้คนในสังคมมีส่วนร่วมมากที่สุด เป็น “การให้การศึกษาแก่สังคม” โดยให้คนในสังคมได้มีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อม

กล่าวโดยสรุปคือ แนวทางการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมของมูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติมีการพัฒนาแนวคิดในทิศทางของ “แนวทางเชิงยุทธศาสตร์” (Strategic Approach) ที่เน้นการประสานหรือการสร้างเครือข่ายระหว่างกลุ่มคน 4 ระดับ คือ กลุ่มคนระดับท้องถิ่น (ประชาชนในพื้นที่ที่จะได้รับผลกระทบโดยตรงจากโครงการ) กลุ่มคนชั้นกลางในพื้นที่ กลุ่มนักวิชาการและสื่อมวลชน และกลุ่มนักอนุรักษ์ในต่างประเทศ บนพื้นฐาน “ความเป็นประชาธิปไตยในขบวนการเคลื่อนไหว”¹⁰⁹

เช่นเดียวกับที่พบว่านักพัฒนาเอกชนหรือนักเคลื่อนไหวทางสังคมที่ทำกิจกรรมคัดค้านโครงการเขื่อนแก่งกรุงและโครงการเขื่อนปากมูลอย่าง วนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ ได้กล่าวถึงประเด็นการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในลักษณะที่สอดคล้องกับแนวคิดประชาสังคมที่ข้ามขอบเขตเรื่องชนชาติ โดยถือว่าปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นปัญหาของสาธารณะ

ด้านสิ่งแวดล้อมถือเป็นปัญหาวิกฤตทั่วโลก เพราะไม่ว่าพอประเทศใดประเทศหนึ่งก่อแล้ว จะไม่เกิดผลกระทบต่อประเทศอื่น คุณสร้างโครงการอะไรขึ้นมาสักอย่าง แล้วที่อื่นเขาจะไม่ได้รับผลกระทบหรือ ไม่ใช่การสร้างโรงไฟฟ้านิวเคลียร์ มันก็มีการรั่วของนิวเคลียร์ อะไรอย่างนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้นก็เลยเกิดคนที่รวมตัวกันเพื่อที่จะตระหนักถึงผลกระทบปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม¹¹⁰

หรือที่ปรากฏว่ามีการกล่าวถึงการเคลื่อนไหวเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลักษณะของความพยายามชี้ให้เห็นหรือชักชวนให้มีการประสานกันของคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม

หันมาดูเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ พวกเราเป็นคนที่อยู่ในเมือง หลายคนมาจากภาคธุรกิจเอกชน หลายคนเป็นข้าราชการ เป็นคนชั้นกลาง แต่ดิฉันคิด

¹⁰⁹ สัมภาษณ์ วิฑูรย์ เพิ่มพงศาเจริญ, หนึ่งในผู้ก่อตั้งและอดีตผู้อำนวยการมูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ, 14 มิถุนายน 2548.

¹¹⁰ วนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์, “คำให้การของเอ็นจีโอไทยและปัญหาใหม่ในระบบเศรษฐกิจ,” OCTOBER 2 (2546): 146.

ว่าส่วนใหญ่แล้วเป็นสามัญชนซึ่งซึ่มซิบหรือยอมรับได้ว่า ทรัพยากรทั้งสิ้นทั้งปวง อยู่ในชนบท สิ่งที่เราเราดำรงชีวิตได้อย่างสะดวกสบายพอสมควร ก็ล้วนเอามาจากธรรมชาติทั้งสิ้น วัตถุประสงค์หรือวัตถุประสงค์ที่แปรรูปแล้ว ก็ไล่เลียงมาจากชนบท ผู้คนในชนบทเป็นผู้สร้าง ผู้ผลิต และเป็นผู้ดูแลรักษา ถ้าไม่มีคนชนบทเราจะดูแลสิ่งแวดล้อมได้อย่างไร¹¹¹

มีข้อสังเกตว่า กรณีของวนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ นั้น ในช่วงหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ได้เข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในการทำสงครามประชาชนเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมให้เป็นสังคมที่เป็นธรรมเท่าเทียมไม่มีช่องว่างทางชนชั้น จนกระทั่งช่วงกลางทศวรรษ 2520 ซึ่งเป็นช่วงที่เกิดวิกฤตศรัทธา หรือความเสื่อมสลายของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยจึงออกจากป่าและกลับเข้าศึกษาต่อ¹¹² ในแง่มุมนี้อาจมองได้ว่าวนิดาอยู่ในกระแสของกลุ่มคนที่เชื่อมั่นในลัทธิมาร์กซ์ ในส่วนที่พยายามแสวงหาแนวคิดสังคมนิยมที่ไม่ใช่ลัทธิเหมาเจ๋อตงของจีน หรือลัทธิสตาลินของสหภาพโซเวียต โดยหันมาสนใจงานและแนวคิดของนักคิดซ้ายใหม่ ซึ่งแนวคิด "ประชาสังคม" ของอันโตนิโอ กรัมสกี เป็นหนึ่งในแนวคิดที่ได้รับความสนใจของกลุ่มคนกลุ่มนี้ โดยนัยสำคัญคือแนวคิดของอันโตนิโอ กรัมสกี อาจจะเป็นส่วนหนึ่งของความคิดที่วนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ ใช้ในการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนแก่งกรุงและเขื่อนปากมูล

เงื่อนไขทางสังคมที่กล่าวมาทั้งหมด ประกอบกับการที่วิถีคิดและลักษณะการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในช่วงทศวรรษ 2500 - ครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 (รวมไปถึงวิถีคิดและลักษณะการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในช่วงรัฐสมัยใหม่) ที่มุ่งเน้นเรื่องการขยายตัวทางเศรษฐกิจหรือการพัฒนาประเทศที่สร้างความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงทรัพยากรของกลุ่มคนที่เป็น "คนอื่น" และ "คนจน"¹¹³ ได้ทำให้การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล ที่ปรากฏในช่วงทศวรรษ 2520-ครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 มีการก่อตัวในลักษณะของ "ขบวนการทางสังคมแบบใหม่" ที่ประกอบด้วยกลุ่มคนที่หลากหลายทางชนชั้น ชาติพันธุ์ และแนวคิด ซึ่งรวมตัวกันในลักษณะของเครือข่ายภายใต้การมีประเด็นคัดค้านที่เป็นประเด็นร่วมกัน โดยยุทธวิธีของการคัดค้านจะปรากฏในรูปของกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่เปิดพื้นที่ทางสังคมให้กลุ่ม

¹¹¹วนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์, *ทำไมต้องช่วยคนจน* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2540), หน้า 18-19.

¹¹²"มด...วนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ ผู้หญิงเดือนตุลา," (<http://www.thaingo.org/man.ngo/mod.htm>).

¹¹³โปรดดู บทที่ 2 และบทที่ 3 ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

คนที่คัดค้านโครงการเขื่อนได้จัดการหรือมีส่วนร่วมในการจัดการปัญหาที่(จะ)มาจากโครงการของรัฐและมีผลกระทบต่อสังคมในระดับชุมชนท้องถิ่นและสังคมโดยรวม

ประเด็นสำคัญคือเงื่อนไขของการก่อตัวของการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนในช่วงทศวรรษ 2520-ครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 มีมิติของความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมในการจัดการและเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระหว่างรัฐซึ่งเป็น “ผู้จัดการ” ทรัพยากรตามสภาวะการเป็นรัฐสมัยใหม่ และประชาชน ซึ่งเป็น “ผู้ใช้ (ผู้ถูกจัดการ)” โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของ “ชาวบ้าน” ซึ่งในทัศนะของชนชั้นนำในช่วงรัฐสมัยใหม่เรื่อยมาจนถึงช่วงรัฐบาลหรือหน่วยงานของรัฐในช่วงทศวรรษ 2530 มองว่าเป็นกลุ่มคนที่ล้าหลัง ไม่มีวัฒนธรรม ด้อยโอกาส ฯลฯ ต้องได้รับการดูแลและพัฒนาจากรัฐบาล หรือ “เมือง”¹⁴ ในลักษณะของการให้ความหมายและปรับเปลี่ยนตำแหน่งของ “ชาวบ้าน” โดยให้ความหมายและปรับเปลี่ยนตำแหน่งของ “ชาวบ้าน” ในกรอบคิดที่ต่างจากโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่รัฐเป็นผู้กำหนด

ด้านแรกของความพยายามเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมที่สัมพันธ์กับเงื่อนไขทางสังคมในช่วงเวลานี้พิจารณาได้จากการสร้างและการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับเขื่อน, การพัฒนาที่ยั่งยืนและการวิพากษ์การพัฒนา, ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการกล่าวถึงปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งในรายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อมของประเทศที่ทำขึ้นในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2520-ครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 และในงานของนักวิชาการ ซึ่งความรู้เหล่านี้ได้อธิบายให้เห็นว่าภาวะปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในสังคมไทยมาจากการพัฒนาประเทศตามแนวทางและวิถีคิดของรัฐ รวมถึงการสร้างเขื่อนซึ่งรัฐได้อธิบายว่าเป็นการสร้างเพื่อพัฒนาประเทศ ในขณะที่โดยข้อเท็จจริงแล้วเขื่อนเป็นสิ่งที่นำมาซึ่งปัญหาสิ่งแวดล้อม อีกทั้งแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนอันเป็นการพัฒนาที่ผสมผสานระหว่างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจกับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้ชี้ว่าการพัฒนาอย่างยั่งยืนอยู่บนฐานของการให้ประชาชนหรือชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลจัดการทรัพยากร ตลอดจนการที่ความรู้ว่าด้วยการพัฒนาอย่างยั่งยืนและแนวคิดสภาพแวดล้อมนิยมแบบธรรมชาตินิยมหรือนิเวศวิทยาแนวลี้กมีการเสนอให้เห็นถึงการดำรงชีวิตอยู่ร่วม

¹⁴ ยุคติ มุกดาวิจิตร, “การก่อตัวของกระแส “วัฒนธรรมชุมชน” ในสังคมไทย : พ.ศ. 2520 - 2537,” หน้า 122-125.

กันระหว่างธรรมชาติกับชุมชนซึ่งอาศัยธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยในการดำรงชีวิต ควบคู่ไปกับการดูแลรักษาธรรมชาติ

ข้อสำคัญของการสร้างความรู้ที่กล่าวมาอยู่ที่ว่า ในแง่มุมของการเคลื่อนไหวทางสังคม นั้นการสร้าง (องค์) ความรู้ในลักษณะดังกล่าวเป็นการเปิดพื้นที่ทางสังคม (Social space) ให้ “ชาวบ้าน” หรือ “ชุมชน” ซึ่งอยู่ในตำแหน่งที่เสียเปรียบในโครงสร้างสังคมได้เลือกสรรและนำเสนอ คำอธิบายและความหมายเกี่ยวกับตนเองโดยเน้นสิ่งที่เป็นจุดแข็งหรือคุณงามในการวิพากษ์และต่อสู้กับวาทกรรมกระแสหลักของสังคมที่ทำให้ “ชาวบ้าน” หรือ “ชุมชน” เป็นฝ่ายเสียเปรียบ¹¹⁵ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การสร้าง (องค์) ความรู้ที่กล่าวนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงความหมายของชาวบ้านหรือชุมชนที่กำหนดโดยรัฐให้เป็นกลุ่มคนที่ไม่เกี่ยวข้องกับการจัดการและรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เนื่องจากการดังกล่าวเป็นอำนาจของรัฐและชาวบ้านถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย อันเห็นได้จากวิถีคิดและการปฏิบัติในการรักษาป่าโดยรัฐที่เน้นเรื่องการกันคนออกจากป่า¹¹⁶ ไปสู่การให้ความหมายชาวบ้านในฐานะผู้รักษาสิ่งแวดล้อม ดังพิจารณาได้จากการเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวบ้านในพื้นที่โครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล ซึ่งประเด็นการคัดค้านของกลุ่มชาวบ้านมีการกล่าวถึงปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น ปัญหาความเสียหายของพื้นที่ป่าและสัตว์ป่า ปัญหาน้ำเน่าเสีย ฯลฯ อันมีนัยถึงการที่ชาวบ้านคัดค้านโครงการเขื่อนเพื่อรักษาสิ่งแวดล้อม

อีกด้านหนึ่งของเงื่อนไขของการก่อตัวของการคัดค้านโครงการเขื่อนที่แสดงถึงความพยายามเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมในช่วงเวลานี้ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชนโดยการให้อำนาจ (empower) แก่ประชาชนและชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยการมีส่วนร่วมเสนอประเด็นนโยบายสาธารณะหรือประเด็นที่เกี่ยวข้องกับส่วนรวม ดังเห็นได้จากแนวความคิดว่าด้วยสิทธิของประชาชน สิทธิมนุษยชน และสิทธิชุมชน อันมีสาระสำคัญที่ชี้ถึงความเท่าเทียมกันของประชาชน (ทั้งในฐานะพลเมือง

¹¹⁵ บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร, “อัตลักษณ์ พื้นที่ทางสังคมกับกระบวนการสร้างองค์ความรู้,” ใน *ความรู้ท้องถิ่น การจัดการความรู้สู่การจัดการทางสังคม* (กรุงเทพฯ: วิทยาลัยการจัดการทางสังคม, 2547), หน้า21-40.

¹¹⁶ โปรตุเกส ปันแก้ว เหลืองอร่ามศรี, “ความจริง วัฒนธรรม และความเชื่อ : การเมืองและการผลิตความรู้ป่าไม้ในไทย,” ใน *ความรู้กับการเมืองเรื่องทรัพยากร* (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2548), หน้า9-45.

ของรัฐและในฐานะมนุษย์) และอำนาจในการจัดการทรัพยากรของชุมชนที่เน้นเรื่องประโยชน์ของส่วนรวมโดยที่สิทธิดังกล่าวได้รับการยอมรับจากรัฐ

เช่นเดียวกับที่แนวคิดว่าด้วยคุณภาพชีวิต ซึ่งมีสาระที่ชี้ถึงสภาวะความเป็นอยู่ที่ดีทั้งทางร่างกายและจิตใจของคนในสังคมโดยรวม ไม่ว่าจะในเมืองหรือชนบทที่ (จะ) ถูกทำให้ค่อย ๆ หายไป เพราะปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น ดังเห็นได้จากกรณีการคัดค้านเขื่อนน้ำโจนที่ประจวบ ลุกเสื่อชาวบ้าน จังหวัดกาญจนบุรี ได้กล่าวถึงการคัดค้านเขื่อนของกลุ่มชาวบ้านโดยชี้ว่า "ชาวกาญจนบุรีกลัวเขื่อนใดเขื่อนหนึ่ง [ในจังหวัด] จะพังลงมา ... หากเขื่อนพังลงมาคนไม่รู้ที่แสนที่ล้านครอบครัวจะต้องพินาศ"¹¹⁷

นัยสำคัญของการให้เหตุผลในการคัดค้านโครงการเขื่อนของกลุ่มชาวบ้านโดยกล่าวถึงประเด็นปัญหาคุณภาพชีวิตของสังคมโดยรวมที่จะได้รับจากโครงการเขื่อน กล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงการตระหนักและสำนึกถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมในสังคมที่มุ่งพัฒนาความเจริญแบบสังคมสมัยใหม่ซึ่งจะต้องเผชิญกับภาวะสังคมเสี่ยงภัย (risk society) ที่การประสพภัยอันตรายต่อชีวิตและทรัพย์สินของผู้คนในสังคมมาจากการตัดสินใจของผู้อื่น ไม่ได้มาจากการตัดสินใจหรือมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของผู้คนที่ประสพภัยโดยตรง โดยการตระหนักและสำนึกนี้เป็นสิ่งที่ชี้ถึงลำดับขั้นตอนของการปรับตัวต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมของสังคมจากการที่สังคมไม่ได้มองภาวะสังคมเสี่ยงภัยจากปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นประเด็นปัญหาสาธารณะและประเด็นความขัดแย้งในสังคมไปสู่การพินิจความเป็นไปของสังคมโดยมองภาวะเสี่ยงภัยจากปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นประเด็นปัญหาสาธารณะและประเด็นความขัดแย้งในสังคม¹¹⁸

นอกจากนี้อีกแง่มุมหนึ่งกล่าวได้ว่าสำนึกและความตระหนักถึงปัญหาคุณภาพชีวิตซึ่งเกี่ยวเนื่องจากปัญหาสิ่งแวดล้อมยังนำไปสู่หรือแสดงให้เห็นถึงความพยายามในการเปลี่ยนแปลงความหมายและสถานะของผู้คนที่เป็สมาชิกของรัฐกับรัฐ(บาล)จาก "ประชาชน" หรือ "ราษฎร" ซึ่งมีนัยถึงคนที่ไม่ใช่ผู้ปกครอง (non-ruler) หรือสมาชิกของสังคมที่อยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของรัฐและมีหน้าที่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของรัฐในฐานะ "ผู้น้อย" อันเป็นลักษณะความสัมพันธ์ทาง

¹¹⁷ มติชน 21 ธันวาคม 2525.

¹¹⁸ สุริชัย หวันแก้ว, "บทนำ เมืองไทยบนเส้นทางแห่งสังคมเสี่ยงภัย ข้อคิดและคำถามเนื่องในโอกาสครบรอบ 10 ปีแห่งเหตุการณ์โศกนาฏกรรมระเบิดที่คลองเตย," ใน พิษเพลิงเคมี บันทึกรับ 10 ปี... โศกนาฏกรรมคลองเตย, สุภรณต์ โรจนไพรวงศ์, บรรณาธิการ (นนทบุรี: กลุ่มศึกษาและรณรงค์มลภาวะอุตสาหกรรม, 2544), หน้า 17-19.

สังคม-การเมืองตั้งแต่ก่อนสมัยใหม่จนถึงสมัยการปกครองแบบประชาธิปไตยและสมัยการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาฯ มาเป็นการให้ความหมายของผู้คนที่เป็สมาชิกของรัฐบนฐานคิดเรื่องความเป็นพลเมือง (citizenship) ที่จัดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและสมาชิกของรัฐไว้ในฐานะที่สมาชิกของรัฐเป็น “พลเมือง” ซึ่งมีสิทธิมีส่วนร่วมมีความตระหนักและกระตือรือร้นในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับส่วนรวมร่วมกับกับรัฐ(บาล)¹¹⁹

สำนึกหรือความตระหนักและกระตือรือร้นของ “พลเมือง” เกี่ยวกับส่วนรวมในกรณีการคัดค้านโครงการเขื่อนในช่วงทศวรรษ 2520 - ครั้งแรกของทศวรรษ 2530 เห็นได้จากบทความที่เขียนเพื่อคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลโดยกล่าวว่า “การสนับสนุนและการคัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูลควรอยู่บนพื้นฐานของผลประโยชน์ส่วนรวมของคนหมู่มาก มิใช่ผลประโยชน์หรือผลได้ผลเสียของคนกลุ่มน้อย” และมีการตั้งคำถามเกี่ยวกับความเสียหายต่อส่วนรวมที่จะเกิดขึ้นไว้อย่างชัดเจนว่า “หากปรากฏในภายหลังว่าเขื่อนนี้สร้างความเสียหายให้กับบ้านเมืองมากกว่าผลดี โดยที่สูญเสียเงินทองคำก่อสร้างไปเป็นจำนวนมหาศาลแล้ว ใครจะเป็นคนรับผิดชอบ”¹²⁰

ข้อสำคัญที่ควรกล่าวอย่างยั้งคือ การให้ความหมาย “พลเมือง” ที่แตกต่างจากสัมพันธ์ภาพระหว่างรัฐและประชาชนที่รัฐเป็นผู้กำหนดนั้นเป็นการก้าวข้ามขอบเขตของความเป็นสมาชิกของสังคมตามกรอบคิดของรัฐสมัยใหม่โดยเปิดพื้นที่ให้แก่พลเมืองที่มีความขยันขันแข็งในบทบาทของตนเองในประชาสังคมซึ่งมีความหลากหลายทั้งในทางชาติพันธุ์ ความคิด เพศ ฯลฯ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งการเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่ไม่จำกัดขอบเขตความเป็นพลเมืองของรัฐที่มีหน้าที่ต่อรัฐเพียงแบบเดียว (เช่น เสียภาษี ถูกเกณฑ์เป็นทหาร หรือต้องลงคะแนนเสียงเลือกตั้งในกรณีที่กฎหมายบังคับ) ตลอดจนการยอมรับในความหลากหลายของสังคม ไม่ใช่จำกัดความเป็นสมาชิกของรัฐที่วางอยู่บนฐานคิดพรมแดนรัฐ-ชาติ ซึ่งเน้นความเป็นเอกภาพโดยกันความหลากหลายออกไป¹²¹

¹¹⁹ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, การเมืองของพลเมือง: สู้สหสวรรคใหม่, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2543), หน้า 26-29.

¹²⁰ ดำรง เกียรติวิโรจน์, “โต้คำหามาน คนใด กรณี “เขื่อนปากมูล”, “มติชน (1 สิงหาคม 2532).

¹²¹ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร, ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมในต่างประเทศ : บทสำรวจพัฒนาการ สถานภาพและนัยยะเชิงความคิด/ทฤษฎีต่อการพัฒนาประชาธิปไตย (กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, 2540), หน้า 60-69. (ส่วนที่เน้นโดยผู้ศึกษา)

จำเป็นต้องกล่าวด้วยว่าความเป็นพลเมืองในลักษณะที่กล่าวนี้ หากพิจารณาในแง่มุมของกิจกรรมและกลุ่มคนที่เคลื่อนไหวทางสังคม ถือได้ว่าเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมในลักษณะของ “การเมืองในชีวิตประจำวัน” (everyday life politics) ที่ผู้เข้าร่วมได้ตระหนักถึงตัวตนของตนเองในฐานะผู้กระทำ (actor) ไม่ใช่แค่พยาน (witness) หรือผู้สังเกตการณ์ (observer) มีความตระหนักว่าอะไรคือปัญหาที่ต้องจัดการ รวมทั้งมีมโนภาพของสังคมที่ต้องการให้เป็น¹²² โดยแสดงออกหรือปรากฏในรูปของการเคลื่อนไหวทางความคิดเกี่ยวกับอำนาจในสังคมที่ให้ความหมายของกลุ่มคนที่เข้าร่วมในฐานะ “พลเมือง” หรือ “เสียงข้างน้อย” ที่มีสิทธิอำนาจหรือมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางสังคม-การเมือง ตลอดจนการให้ความหมายของความเป็นมนุษย์ของกลุ่มเคลื่อนไหวเพื่อปะทะ ประสาน กับกระบวนการให้ความหมายหรือบ่งบอกความเป็นสมาชิกของรัฐที่รัฐเป็นผู้กำหนดโดยเน้นมิติความเป็นเอกภาพในการตัดสินใจของรัฐบนหลักการที่อ้างถึง “เสียงข้างมาก”¹²³

หรืออีกนัยหนึ่งการเคลื่อนไหวทางความคิดเกี่ยวกับอำนาจในสังคมที่กล่าวนี้มีมิติของการเมืองของอัตลักษณ์” (the politics of identity) โดยการเคลื่อนไหวทางความคิดได้ทำให้กลุ่มคนที่เข้าร่วมหรือเกี่ยวข้องสำนึกถึงความมีตัวตนร่วมกัน (collective identity) ของกลุ่มคนซึ่งดำรงอยู่ร่วมกันและมีการกระทำต่อสังคมในลักษณะของการต่อรองบทบาทและสถานภาพของตนเอง รวมทั้งการสร้างสรรค์ร่วมกันต่อสาธารณณะที่ชัดเจน¹²⁴ และการทำให้วิถีคิดของรัฐที่มีรัฐ-ชาติเป็นฐาน โดยลดทอนความหลากหลายของสังคมให้เหลือเพียง “เอกลักษณ์ของชาติ” ซึ่งรัฐเป็นผู้ผูกขาดในฐานะมายาคติ (myth) หรือสิ่งสร้างทางวัฒนธรรมที่ปิดกั้นหรือบิดเบือนวิถีคิด ข้อเท็จจริงหรือสิทธิโอกาสของกลุ่มคนจำนวนหนึ่ง¹²⁵

¹²² นลินี ตันธวนิตย์, บทความ “ขบวนการประชาชนในชนบทช่วงทศวรรษตั้งแต่ 2530 : ผลสำเร็จ/ล้มเหลวและผลกระทบ,” หน้า 76-77.

¹²³ อานันท์ กาญจนพันธุ์, *ความคิดทางประวัติศาสตร์และศาสตร์ของวิถีคิด: รวมบทความทางประวัติศาสตร์* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2543), หน้า 124-130; ชูศักดิ์ วิทยาภักและคณะ, *โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ การต่อสู้เพื่อการเข้าถึงทรัพยากรของคนเมืองน่าน: รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุน การวิจัย (สกว.), 2546, หน้า 47-48.

¹²⁴ สุริชัย หวันแก้ว, “บทนำ เมืองไทยบนเส้นทางแห่งสังคมเสียงภัย ข้อคิดและคำถามเนื่องในโอกาสครบรอบ 10 ปีแห่งเหตุการณ์โกดังสารเคมีระเบิดที่คลองเตย,” หน้า 21-24.

¹²⁵ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, *ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่...*, หน้า 69-70; การกล่าวถึง “มายาคติ” ในที่นี้เป็นการทำความเข้าใจและขยายความการอธิบายของไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร โดยผู้ศึกษาความบกพร่องจึงเป็นความรับผิดชอบของผู้ศึกษา สำหรับประเด็น “มายาคติ” และฐานะของมายาคติที่เป็นสิ่ง

6.2 ผลสืบเนื่องจากความพยายามปรับเปลี่ยนสัมพันธภาพเชิงอำนาจและวิคิดที่ว่าด้วยสิ่งแวดล้อม:พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535

อาจกล่าวได้ว่า พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 คือ ผลรวมของการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมหรือการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล ตลอดจนเงื่อนไขของการก่อตัวของการคัดค้านโครงการเขื่อนทั้งที่ก่อตัวขึ้นในช่วงทศวรรษ 2520 - ครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 และที่สืบเนื่องมาจากช่วงเวลาก่อนหน้านี้ ซึ่งนำไปสู่การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อน โดยในด้านของสัมพันธภาพเชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบว่า พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ได้มีการระบุถึงสิทธิและหน้าที่ในการได้รับข้อมูลข่าวสารจากทางราชการในเรื่องเกี่ยวกับการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ยกเว้นแต่ข้อมูลหรือข่าวสารที่ราชการถือว่าเป็นความลับเกี่ยวข้องกับความมั่นคงของชาติ หรือเป็นความลับเกี่ยวกับสิทธิส่วนบุคคล สิทธิในทรัพย์สินหรือสิทธิในทางการค้าของบุคคลที่ได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายเพื่อประโยชน์ในการร่วมกันส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติของบุคคลต่าง ๆ และการระบุถึงการสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยให้องค์กรเอกชนซึ่งเป็นนิติบุคคลตามกฎหมายไทยหรือกฎหมายต่างประเทศที่มีกิจกรรมเกี่ยวข้องโดยตรงกับการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมหรืออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และไม่ได้มีวัตถุประสงค์ในทางการเมือง หรือมุ่งหากำไรจากการประกอบกิจกรรมมีสิทธิขอจดทะเบียนเป็นองค์กรเอกชนด้านการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติต่อกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม ตามเงื่อนไขที่กำหนดในกฎกระทรวงโดยที่องค์กรเอกชนที่ จดทะเบียนแล้วอาจได้รับการช่วยเหลือหรือได้รับการสนับสนุนจากทางราชการในเรื่อง

- 1) การจัดให้มีอาสาสมัครเพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานตามกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม
- 2) การประชาสัมพันธ์ เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารเพื่อสร้างสำนึกของสาธารณชนที่ถูกต้องเกี่ยวกับการคุ้มครองและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สร้าง ทางวัฒนธรรมโดยรัฐที่ปิดกั้น ปิดเบือน วิคิด ข้อเท็จจริงหรือสิทธิโอกาสของกลุ่มคนในสังคม ผู้ศึกษาอาศัยความเข้าใจจาก โรลิ่งด์ บาร์ตส์, *มาชาคติ (Mythologies)*, แปลโดย วรรณพิมล อังคศิริสรรพ (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2544) และ อานันท์ กาญจนพันธุ์, *เส้นผมบังภูเขา: ความคิดสามัญเชิงวิพากษ์* (กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาการเมือง, 2545).

3) การช่วยเหลือประชาชนในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งในการริเริ่มโครงการหรือกิจกรรมเพื่อคุ้มครองและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่นั้น ๆ

4) การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และเสนอแนะความคิดเห็นต่อรัฐบาลหรือส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง

5) การให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชนผู้ได้รับอันตรายหรือความเสียหายจากภาวะมลพิษอันเกิดจากการรั่วไหลหรือแพร่กระจายของมลพิษ รวมทั้งเป็นผู้แทนในคดีที่มีการฟ้องร้องต่อศาลเพื่อเรียกร้องค่าสินไหมทดแทนหรือค่าเสียหายให้แก่ผู้ที่ได้รับอันตรายหรือความเสียหาย

6) องค์กรเอกชนที่ได้จดทะเบียนแล้ว อาจเสนอชื่อผู้แทนภาคเอกชน เพื่อให้คณะรัฐมนตรีพิจารณาแต่งตั้งเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิในคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติได้¹²⁶

การระบุถึงสิทธิหน้าที่ในการได้รับข้อมูลข่าวสารจากทางราชการ และการให้องค์กรเอกชนที่จดทะเบียนกับทางราชการมีส่วนร่วมในการคุ้มครองรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กล่าวได้ว่า เป็นมิติใหม่ของการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในด้านที่ว่าเป็นการเปิดช่องทางให้ประชาชนและ/หรือองค์กรเอกชนในฐานะตัวแทนของประชาชนหรือบุคคลตามกฎหมาย (นิติบุคคล) มีส่วนร่วมในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นทางการตามกฎหมาย ในขณะที่พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยตรง ทั้งฉบับ พ.ศ. 2518 พ.ศ. 2521 และพ.ศ. 2522 ไม่มีการกล่าวถึงประเด็นการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือองค์กรเอกชนในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ โดยที่พื้นฐานของการเปิดช่องทางให้ประชาชนหรือองค์กรเอกชนมีส่วนร่วมในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นทางการที่ปรากฏในพระราชบัญญัติฉบับ พ.ศ. 2535 อาจพิจารณาได้จากร่างพระราชบัญญัตินี้ดังกล่าว ซึ่งระบุถึงหลักการและเหตุผลในการร่างว่าเป็นการปรับปรุงกฎหมายว่าด้วยการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยมุ่งส่งเสริมประชาชนและองค์กรเอกชนให้มีส่วนร่วมในการส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม รวมทั้งกำหนดอำนาจหน้าที่ของส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ และราชการส่วน

¹²⁶พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 (กรุงเทพฯ: กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, 2535), หน้า 4-5.

ท้องถิ่นให้เกิดการประสานและมีหน้าที่ร่วมกันในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม และกำหนดแนวทางปฏิบัติในส่วนที่ไม่มีหน่วยงานได้รับผิดชอบโดยตรง¹²⁷

นัยยะสำคัญของหลักการและเหตุผลในการร่างปรับปรุงพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 แสดงให้เห็นว่า พระราชบัญญัติฉบับนี้เป็นความพยายามที่จะจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมของชาติในลักษณะที่เปิดช่องทางให้ประชาชนและองค์กรเอกชนมีส่วนร่วม ควบคู่ไปกับการจัดระบบของส่วนราชการและรัฐวิสาหกิจต่าง ๆ ให้มีอำนาจหน้าที่ในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ชัดเจน (และอาจหมายถึงกว้างขวาง) ยิ่งขึ้น ซึ่งลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมในประการแรกนั้น กล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่บ่งชี้ถึงการสานต่อข้อเสนอหรือยุทธวิธีในการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อน หรือการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมขององค์กรพัฒนาเอกชน อันเห็นได้ชัดจากยุทธวิธีการเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนน้ำโจนของสมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อมที่ได้เสนอความคิดเห็นถึงรัฐบาลเกี่ยวกับการสนับสนุนบทบาทของกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภาคเอกชนในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ควรต้องระบุดังต่อไปนี้ นักพัฒนาเอกชนหรือองค์กรพัฒนาเอกชนได้มีส่วนร่วมหรือเป็นส่วนสำคัญในการร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535¹²⁸

สำหรับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมในประการที่สองที่มุ่งการจัดระบบของส่วนราชการและรัฐวิสาหกิจ กล่าวได้ว่า มีที่มาจากแนวทางหรือนโยบายของรัฐบาลนายอานันท์ ปันยารชุน ที่มองว่าหลักการสำคัญในการปรับปรุงกฎหมายสิ่งแวดล้อมประการหลัก ๆ คือ การให้อำนาจในการควบคุมดูแลด้านสิ่งแวดล้อมอยู่ในหน่วยงานที่รับผิดชอบหน่วยเดียว ให้สามารถดำเนินการได้อย่างครบวงจรตั้งแต่กำหนดนโยบาย วางแผน ปฏิบัติ ตรวจสอบและติดตามผล รวมทั้งการที่หน่วยราชการทุกหน่วยร่วมมือกันในการนำกฎหมายสิ่งแวดล้อมฉบับใหม่ไปใช้ให้บังเกิดผลในทางปฏิบัติ

¹²⁷ รายงานการประชุมสมานิติบัญญัติแห่งชาติ (ทำหน้าที่รัฐสภา) ครั้งที่ 7 ถึงครั้งที่ 8 เล่ม 3 พ.ศ. 2535, หน้า 14.

¹²⁸ สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และสุรพล มุละดา, จากรากหญ้าถึงขอบฟ้า อดีต ปัจจุบันและอนาคตขององค์กรพัฒนาเอกชนไทย หน้า 93, 98; เบญจมาศ ศิริภัทร และสุรพล มุละดา, "เอ็นจีโอ" นักพัฒนาระดับรากหญ้าพันธุ์ที่สังคมขาด (ไม่) ได้?, หน้า 28; สุภาพ เลขะกุล และคณะ, บรรณาธิการ, การต่อสู้และผลงานของนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล, อนุสรณ์ในการพระราชทานเพลิงศพนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ณ วัดเทพศิริน- ทราวาส 6 มิถุนายน 2535 (กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์, 2535), หน้า 79.

อย่างแท้จริง เพื่อเป็นประโยชน์ต่อประชาชนและประเทศชาติ¹²⁹ กอปรกับที่พบว่าในการประชุม สภานิติบัญญัติแห่งชาติเพื่อลงมติเกี่ยวกับร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม แห่งชาติ ได้มีสมาชิกสภานิติบัญญัติส่วนหนึ่งเสนอให้ปรับปรุงกฎหมายโดยการปรับปรุงโครงสร้าง และรูปแบบของหน่วยงานของรัฐให้มีอำนาจหน้าที่ด้านสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นทางการและครบวงจร รวมทั้งการตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ในการทำกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมขององค์กรเอกชนที่ จะจดทะเบียนกับกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม ว่าเป็นการทำงานเพื่อส่วน รวมด้านสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง หรือมีวัตถุประสงค์อื่นแอบแฝง¹³⁰

ในแง่มุมหนึ่งกล่าวได้ว่า ข้อคิดเห็นและข้อสงสัยของสมาชิกสภานิติบัญญัติในการลงมติ ร่างพระราชบัญญัติ รวมทั้งตัวพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 ที่มีการระบุให้องค์กรเอกชนที่เป็นนิติบุคคลตามกฎหมายโดยทำกิจกรรมเกี่ยวข้องโดยตรงกับการ อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและไม่มีวัตถุประสงค์ทางการเมืองสามารถจดทะเบียนต่อกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม เป็นองค์กรเอกชนด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่ได้รับการสนับสนุนจาก ทางราชการ แสดงให้เห็นถึงความพยายามของรัฐในการจัดระเบียบขององค์กรเอกชนซึ่งจะมีความ ชัดเจนยิ่งขึ้น เมื่อมีการออกกฎกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม ฉบับที่ 5 ในปี พ.ศ. 2536 ตามความในพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 โดย มีการระบุให้องค์กรเอกชนที่ได้จดทะเบียนแล้ว เสนอรายงานเกี่ยวกับกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อมต่ออธิบดีกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง¹³¹

ด้วยเงื่อนไขดังกล่าวจึงปรากฏว่าแม้พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม แห่งชาติ พ.ศ. 2535 ได้พยายามกระตุ้นหรือจูงใจให้องค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมจดทะเบียนกับ กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม แต่มีองค์กรเอกชนจำนวนมากที่ไม่ยอมจดทะเบียน เพราะเห็นว่าไม่ได้อะไรจากการจดทะเบียน หากจดทะเบียนแล้วจะยุ่งยากที่ต้องทำรายงานเสนอต่อ กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ตลอดจนลักษณะการทำงานขององค์กรเอกชนมีความเป็นอิสระ

¹²⁹ อาริยา สิงห์จิววัตร, ก้าวแรกแห่งความสำเร็จ : อานันท์ ปันยารชุน (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2539), หน้า 52-53.

¹³⁰ รายงานการประชุมสภานิติบัญญัติแห่งชาติ (ทำหน้าที่รัฐสภา) ครั้งที่ 7 ถึงครั้งที่ 8 เล่ม 3 พ.ศ. 2535, หน้า 77-78, 83-84.

¹³¹ ทำเนียบองค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม (กรุงเทพฯ: กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, 2537), หน้า 161.

และมีเป้าหมายในการทำงานอยู่แล้วโดยไม่หวังพึ่งงบประมาณหรือความช่วยเหลือจากรัฐ รวมไปถึงการทำงานขององค์กรเอกชนมีอำนาจในการตัดสินใจแก้ปัญหาด้วยตนเองตามสถานการณ์ของปัญหาที่เกิดขึ้นเพื่อบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ ซึ่งแตกต่างจากการทำงานของเจ้าหน้าที่รัฐที่ต้องขึ้นกับนโยบายของหน่วยงานและผู้บังคับบัญชา และต้องทำตามกรอบของกฎเกณฑ์ ระเบียบ และกฎหมาย¹³²

มีข้อสังเกตว่า พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 เป็นหนึ่งในประเด็นที่มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมได้เสนอต่อรัฐบาลอานันท์ ปันยารชุน เมื่อรองนายกรัฐมนตรี (นายเสนาะ อุนากุล) เชิญองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าพบเพื่อพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น โดยอีกประเด็นหนึ่งที่ทางมูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติเสนอได้แก่ประเด็นป่าชุมชน ซึ่งประเด็นกฎหมายสิ่งแวดล้อมเป็นประเด็นที่รัฐบาลสนใจและตอบสนอง อย่างไรก็ตาม แนวทางกฎหมายสิ่งแวดล้อมที่มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติเสนอเป็นแนวทางกฎหมายป่าชุมชนที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมและสิทธิอำนาจในการจัดการสิ่งแวดล้อม ขณะที่พระราชบัญญัติที่ตราขึ้นมีลักษณะของการกำหนดเทคนิคหรือการสร้างเครื่องมือในการจัดการสิ่งแวดล้อมมากกว่าเรื่องการมีส่วนร่วมและสิทธิอำนาจในการจัดการสิ่งแวดล้อมของประชาชน อันชี้ให้เห็นว่า พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 เป็นผลจากการผลักดันของ (รัฐบาล) เทคโนโลยีแครต ซึ่งมีรากมาจากวิสัยทัศน์ของธนาคารโลกเกี่ยวกับการมีเครื่องมือทางสิ่งแวดล้อมในการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะในแง่มุมมองของการขอกู้เงินจากธนาคารโลกเพื่อการพัฒนา ควบคู่ไปกับการใช้กฎหมายดังกล่าวอย่างสอดคล้องกับกระแสสังคมที่ตื่นตัวขึ้นนับจากความสำเร็จของกรณีเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และการยกเลิกสัมปทานป่าไม้ทั่วประเทศ

กล่าวคือ พระราชบัญญัติดังกล่าวชี้ให้เห็นว่ารัฐมีการปรับตัวให้เข้ากับกระแสสังคม อย่างไรก็ตาม มิติที่สำคัญของกฎหมายสิ่งแวดล้อมฉบับนี้ คือ การยกระดับวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของรัฐให้สอดคล้องกับกระแสสังคมมากกว่าที่เคยเป็นอยู่¹³³

¹³² สุชินต์ คุฎนพันธ์, "การพัฒนากฎหมายในส่วนของความร่วมมือขององค์กรพัฒนาเอกชนในการพิทักษ์สิ่งแวดล้อม," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขานิติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541), หน้า 138.

¹³³ สัมภาษณ์ วิฑูรย์ เพิ่มพงศาเจริญ, หนึ่งในผู้ก่อตั้งและอดีตผู้อำนวยการมูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ, 14 มิถุนายน 2548; โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับประเด็นป่าชุมชนและการเคลื่อนไหวเรื่องป่าชุมชน ใน พ.ร.บ.

ควรกล่าวด้วยว่า การเปิดช่องทางให้องค์กรเอกชนที่จดทะเบียนกับรัฐมีส่วนร่วมในการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม ถือเป็น การจุดประกายให้กับการวิพากษ์ตัวพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 โดยองค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการ ซึ่งเน้นถึงจุดบกพร่องของพระราชบัญญัติ โดยเฉพาะเรื่องสิทธิอำนาจและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม ภายหลังจากที่มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติแล้ว¹³⁴ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ได้นำไปสู่การวิพากษ์เพื่อปรับเปลี่ยนสัมพันธภาพเชิงอำนาจในการจัดการสิ่งแวดล้อมของประชาชน โดยอาศัยพื้นฐานหรือแนวทางของพระราชบัญญัติเองที่เปิดช่องให้กลุ่มคนที่ไม่ใช่รัฐส่วนหนึ่งได้มีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม ต่างจากพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมฉบับก่อน ๆ ที่เน้นเรื่องความร่วมมือการจัดการสิ่งแวดล้อมที่รัฐ

ป่าชุมชน : ชาวบ้านคือคนรักษาป่า (กรุงเทพฯ: เครือข่ายป่าชุมชนประเทศไทย, 2545); อธิพรพรรณ ใจมัน, “การผลักดันนโยบายโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน : ศึกษาเฉพาะกรณีร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542).

¹³⁴ โปรดตุ พันธ์ ทศนียานนท์, “พ.ร.บ.สิ่งแวดล้อม 2535 : ถึงเวลาต้องยกเครื่องใหม่แล้ว,” ใน *สิ่งแวดล้อมในรัฐธรรมนูญแปลงแนวคิดสู่การปฏิบัติ* (กรุงเทพฯ: กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และ สิ่งแวดล้อม, 2543), หน้า 18-28.